

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMLERİNDE YOZGAT ERMENİLERİ (1914-1920)

ARMENIANS OF YOZGAT IN PERIODS OF FIRST WORLD WAR
AND TURUKISH NATIONAL MOVEMENT (1914-1918)

Yrd. Doç. Dr. Niyazi Taha KARACA●

Giriş

Dulkadirli Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesinden sonra 1522 yılında Osmanlı yönetimine dahil edilen Boz-ok Sancağı uzun bir süre taht şehri olmayan bir bölge olarak varlığını devam ettirdi¹. Emirci Sultan, Yusuf Abdal, Kılınç Abdal, Yolku ve Can Abdal gibi Ahmet Yesevi çizgisinde dini liderlerin Boz-ok bölgesinde bulunmaları Türkmenlerin iskan için tercih ettiği bir bölge haline gelmesini sağladı². Daha sonraları Osmanlı Devleti döneminde bölgeye, Boz-ok'lu Türkmen oymaklarından Kızılkocalu, Salmanlu, Ağaçlu, Çiçeklu, Zakırlu, Mesudlu, Ağaç Koyunlu, Demircilu, Şam Bayadı, Söklen, Hisar Beğlü, Karalu, Tatar, Ceridli oymaklarının yerleştirilmeleri ile Boz-ok bölgesinde şehirleşmeyi sağlayacak nüfusun oluşması da temin edildi³.

-
- Erciyes Üniversitesi, Yozgat Fen- edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
 - ¹ Bölgeden geçen Evliya Çelebi, Boz-ok Sancağı'nın bu özelliğinden bahsederek bölgenin taht şehrine sahip olmamasının Osmanlı Devleti'nde görülmeyen bir özellik olarak zikreder. Bkz. Evliya Çelebi, Seyahatname,III-IV, Üçdal Neşriyat İstanbul 1986, s.185.
 - ² Bu gün Yozgat'ta bulunan Emirci Sultan tekkesi Selçuklu döneminde Türkmen nüfusun bölgede bulunduğunun güzel bir örneğidir.Bkz. Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar,Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.47-48; Ahmet Yaşar Ocak, Emirci Sultan Zaviyesi,Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı:9, İstanbul 1978, s.132-191. Diğer dini liderler için bkz. Yunus Koç, XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskan ve Nüfus Yapısı, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1989, s.23,35.
 - ³ Yozgat ve çevresine yerleştirilen Bozoklu Türkmenler hakkında ayrıntılı çalışma için bkz. Faruk Sümer, Boz-oklu Oğuz Boylarına Dair, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XI/1, Ankara 1953. ayrıca bkz. Sümer, Boz-ok Tarihine Dair, s.313-322; Faruk Sümer, Ceridler, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Aralık 1988/24, s.3-9; Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200), Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s.111,113,121,177.

Boz-ok Sancağında yapılan tahrir yazımları bölgede nüfusun istikrarlı bir surette arttığını göstermektedir. 1539 yılına ait bir tahrir kaydında Sancak'ta; 7.935 hane ve 791 mücerred(Bekar) bulunduğu tespit edilmektedir. 1576'da ise 18.704 hane ve 22.780 mücerrede çıkmıştır⁴.

Bölgedeki bu Türkmen nüfusunun yükselişine paralel olarak Ermeni nüfusunun da artış gösterdiği görülmektedir. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Çapanoğullarının Batlı nahiyesine bağlı 20 haneli bir köy olan Yozgat'a gelmeleri ile bu nüfus artışı köylerden Yozgat'a akmaya başladı⁵.

Çapanoğulları'nın şehirleşmeyi sağlamak için uyguladıkları politikaları kısa sürede Yozgat'ın İç Anadolu'da bir ticaret ve yerleşim bölgesi haline gelmesini sağladı. Şehirde huzur ve refahın hakim olması⁶ cazibesini artırdığı gibi, özellikle Ermenilerin yerleşmek için tercih ettikleri bir bölge haline de geldi.

1837 yılında şehre gelen Poujoulat şehirde 1000 Ermeni nüfusu bulunduğunu bildirmektedir⁷. 1914 resmi sayımlarında tespit edilen 13.970 kişilik nüfus dikkate alındığında 77 yıllık bir zaman diliminde Ermeni

⁴ Mehmet Öz, Bozok Sancağı'nda İskan ve Nüfus Yapısı,1539-1642, 12. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Cilt:III, Ankara 1994, s.785-794.

⁵ Z. Ahmet Bağdatlı, Tanzimat Dönemi Yozgat Kasabasının Soso-Ekonomik Yapısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s.15

⁶ 1876 yılında şehre gelen Fred Burnaby ile 1880 yılında gelen Bafra'lı Yanko'nun her ikisi de Yozgat'ta suç oranının çok düşük olduğu konusunda hem fikirdirler. Burnaby, son beş yılda bir kişinin idam edildiğini bildiriyor. Bkz. Fred Burnaby, At Sırtında Anadolu, Çeviren: Fatma Taşkent, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.135; Yanko ise, Yozgat'ın en güvenli yerlerden biri olduğunu belirtir. Bkz. Bafra'lı Yanko, Yozgat Seyahatnamesi, Matbaa-ı Ebuzziya, İstanbul 1336, s.30-31; Başbakanlık Osmanlı belgelerinde bulunan ve Yozgat asayışı ile ilgili bir vesika da, her iki seyyahın gözlemlerini doğrular niteliktedir. 1876 yılı içerisinde çevre köylerde işlenen suçların adedi ellidir ve bunların büyük çoğunluğu tehdit ve yol kesmedir. Bkz. BOA. Y.PRK.UM. D:4, G.21

⁷ M. Baptistin Poujoulat, Voyage Des l'Asie Mineure En Mesopotamie, A Palmyre En Syrie En Paletsine Et En Egypte, Paris 1840, s.293; 1831 yılında yapılan nüfus sayımlarında Yozgat nüfusu içerisinde Ermeniler zikredilmemiştir. Dolayısı ile ilk dönemlerde Ermeni nüfusu hakkında bilgi veren kaynaklar tahrir defterleri ile şehre gelen seyyahlardır. Şehir nüfusu hakkında ilk bilgi 1830 tarihinde bölgeye gelen Charles Texier tarafından verilmekle birlikte, bu rakamlar çok genelleme yapılarak zikredilmiştir. Texier'e göre şehirde yaşayan 15.000 kişinin üçte biri Hristiyandır. Dolayısı ile ilk somut rakamların Poujoulat tarafından verildiği görülmektedir. Charles Texier'in Yozgat hakkında verdiği bilgiler için bkz. Charles Texier,Küçük Asya, Cilt III, Mütercimi: Ali Suad, İstanbul Matbaa-ı Amire 1340, s.45-46.

nüfusunun büyük gelişme gösterdiği gözlenmektedir⁸. Bu nüfus artışı hiç şüphesiz ki, bölgede yaşanan huzur ve refahın bir sonucudur. Nitekim, bir çok seyyah çok açık ifadelerle Ermenilerin yaşantıları ve zenginlikleri hakkında bilgiler vermişlerdir⁹.

Kısacası bütün veriler göstermektedir ki, Yozgat'ta nüfusun büyük bir kısmını oluşturan Müslümanlar ile azınlık durumunda bulunan Ermeniler arasında büyük bir uyum bulunmaktadır. Fakat bu uyuma rağmen Avrupa'da ortaya çıkan Milliyetçilik hareketleri, 1878'e kadar Yunan, Sırp, Romen ve Karadağlıların da bağımsızlıklarını kazanmaları doğrudan Osmanlı Devleti hakimiyetinde kalan tek Hıristiyan unsur olan Ermenileri de ayrı bir devlet kurmak için harekete geçirmişti. Özellikle İngiltere'nin 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra takip ettiği Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü koruma politikasını terk ederek, Hindistan yolunu korumak amacı ile tampon bölgeler ortaya çıkarmaya çalışması ve bu amaç için de Ermenileri kullanmayı hedeflemesi 1892 yılından başlamak üzere Osmanlı Devleti'nde büyük Ermeni ayaklanmalarının ortaya çıkmasını sağlayan bir gelişmeyi de beraberinde getirmiştir¹⁰.

Rusya'da III. Alexander ve II. Nikola dönemlerinde izlenen Ruslaştırma politikası ile 1885-1897 yılları arasında okulları zorla kapatılan Ermenilerin¹¹ öğrenimlerini yapmak için geldikleri Leipzig, Berlin, Cenevre, Cenova gibi şehirlerde Rusya'nın şiddetli uygulamaları karşısında

⁸ Kemal H. Karpat, Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics, The University of Wisconsin Press, Wisconsin/London 1985, s.172-173.

⁹ Charles Texier Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında büyük bir uyumun olduğunu ve hüsnü münasebetle yaşadıklarını belirtir. Texier, Küçük Asya, s.46; Gerge Perrot ise Ermenilerin şehirdeki zenginliklerinden bahsederek polişecilik işleri ile uğraşan Hacı Ohannes'in yalnızca Yozgat'ın değil bütün İç Anadolu'nun en zengin adamı olduğunu söyler. George Perrot, Souvernies D'un Voyage En Asia Mineure, Paris 1867, s.385; Perrot'dan sonra şehre gelen Mordtmann da aynı düşünceleri paylaşır. A.D.Mordtmann, Anatolien, Skizzen und Reisebriefe Aus Kleinasien (1850-1859), Hannover 1925, s.120.

¹⁰ İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni yıkmaya politikasında en önemli rolü Liberal Parti başkanı William Ewart Gladstone üstlenmişti. Bu şahısın gayretleri ile Osmanlı Devleti'ne karşı propagandalar başlatılarak dünya kamuoyu Türkler aleyhine çevrilmeye çalışıldı. Gladstone, propagandalarında Türklerin Hıristiyanların kutsal yerlerine sahip olan zalimler olduğunu, bu sebeple zulüm altında inleyen bölgelerin bağımsızlıklarına kavuşturulmasının medeni ülkelerin rolü olduğunu söylüyordu. Bkz. George W. Russell, The Right Honourable William Ewart Gladstone, London 189, s.243-244.

¹¹ Anaide Ter Minassian, Ermeni Devrimci Hareketi'nde Milliyetçilik ve Sosyalizm, Çeviren: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.20.

aciz duruma düşerek kendi kurtuluşlarının anahtarını Türkiye Ermenilerini ayaklandırmakta görmeleri¹² ve bu doğrultuda Hınçak ve Taşnak İhtilal Komitelerini kurmaları Osmanlı Ermenilerinin ayaklanmalarını temin eden en önemli gelişmelerden biri olmuştur.

1887 yılında Cenova'da kurulan Hınçak Partisi, kasaba ve köylerde organizasyonlara ve isyanlara devam ederken 1891 yılında Oriental Federation olarak adlandırılan ve Makedon, Arnavut, Girit ve Yunan ihtilalcileri tarafından oluşturulan birliğe üye oldu. Hiç şüphesiz ki, bu hamlenin amacı Osmanlı Devleti'ne yönelik bütün ihtilalleri eş zamanlı bir uygulamaya dönüştürmekti¹³. Nitekim bu ümitle Hınçak İhtilal Partisi özellikle 1892 ve 1893 yıllarında ihtilallerini geniş bir alana yaymak için faaliyete geçme kararı verdi. Bu karar üzerine Merzifon'da bulunan Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi vasıtası ile Yozgat, Amasya, Çorum, Tokat, Ankara, Sivas ve Diyarbakır'a 5 Ocak 1893 tarihinde gönderilerek bütün bu vilayetlerde eş zamanlı olarak 6 Ocak 1893 tarihinde camilere, evlerin duvarlarına ve resmi binalara asılan beyannamelerle halk isyana davet edildi¹⁴. Bu davet ile Yozgat'taki ilk Ermeni ayaklanması fiili olarak başlamış oluyordu.

Merzifon merkezli olarak yapılan bu ihtilal teşebbüsü hükümetin aldığı önlemler ile engellenmeye çalışılsa da, özellikle İngiltere'nin devreye girmesi ile kısa sürede Ermenilerin katledildikleri şeklindeki bir propagandaya dönüştürüldü¹⁵.

Amerika, İngiltere ve Rusya'dan gelen tepkiler karşısında daha fazla cesaretlenen Yozgat Ermenileri 12 Aralık 1893 yılında tekrar ayaklandılar. Kilisede toplanarak askerlere ve sivil halka saldıran Ermeniler ancak bölgeye gönderilen Tahkik Heyeti başkanı Hilmi Paşa ve daha sonra Hilmi Paşa'nın yerine gönderilen Mustafa Paşa'nın çabaları ile ancak durdurulabildi¹⁶.

¹² Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, I/1, Ankara 1991, s.76.

¹³ Louise Nalbandian, The Armenian Revolutionary Movement, University of California Pres, 1963, s.119.

¹⁴ Nalbandian, Armenian Revolution, s.120.

¹⁵ 1893 ayaklanmasından sonra Ermenilerin katledildiklerini iddia eden kitaplar da kaleme alındı. Bunlardan birisi İngiliz-Ermeni Derneği'nin Avam Kamarası üyelerinden Francis Stevenson'a hazırlattığı The Case of Armenia adlı kitap idi. Bu kitapta Stevenson, Ermeni ayaklanmalarının tek sorumlusunun Osmanlı Devleti olduğunu söyleyerek katliam yaptığını belirtiyordu. Bkz. Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, Cilt:38, İstanbul 1992, s.62-66, Belge No:28.

¹⁶ İkinci Yozgat ayaklanmasının gelişimini ihtiva eden tel suretleri için bkz. BOA. Yıldız Esas Evrakı(Y.E.E); Dosya (D):50, Gömlek(G):32.

Yapılan yargılamalarda ayaklanmanın ve bölgedeki Hınçak örgütlenmesinin ele başları idam edildiler¹⁷. Fakat alınan önlemlere rağmen Avrupalı devletlerin müdahaleleri ve ihtilal komitelerinin örgütlenmelerini devam ettirmeleri sonucu bölgedeki karışıklıklar ve ayaklanma teşebbüsleri devam etti. Birinci Dünya Savaşı çıktığında Ermenilerin yüz yıldır bekledikleri fırsat ellerine geçmiş ve Osmanlı Devleti'ni arkadan vurarak iki ateş arasında bırakmak için Ermeni nüfusunun yoğunlukta olduğu yerlerde birbiri arkasına ayaklanmalar ve Ermeni çeteleri ortaya çıkmıştı. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı'nın ilanından sonra Ermeni çetelerinin etkin olduğu yerlerden birisi de Yozgat Ermenileri olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı ve Yozgat Ermenilerinin Çetecilik Faaliyetleri

28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Francis Ferdinand'a yapılan suikast sonucunda Avrupa'da büyük bir savaşın çıkacağı bekleniyordu. Bu gelişmeler karşısında Taşnaksutyun Komitesi Haziran 1914'de 30 üyenin katılımı ile Erzurum'da yaptığı kongrede, İttihat ve Terakki hükümetinin ıslahat kararlarının göstermelik olduğunu ileri sürerek muhalefette kalarak mücadele etme kararı aldı¹⁸.

Diğer taraftan henüz Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden önce İstanbul'da alınan ve bütün vilayetlere iletilen kararlarda Ermenilerin yüz yıl boyunca gerçekleştirmeye çalıştıkları büyük ayaklanmanın nasıl temin edileceği bildiriliyordu. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden önce Taşnaksutyun'un büyük ümitlerle yayınladığı ayaklanma beyannamesi şöyle idi¹⁹:

1. Kim olursa olsun köylere kadar Ermeni asli ihtiyaçlarından bazılarını bile satmak suretiyle silahlanmalıdır.
2. Seferberlik ilanıyla silah altına çağrılan Ermeniler, bu çağrıya uymayacaklar ve çevresindeki halkı, Müslümanlar dahil, orduya katılmaktan men edileceklerdir.
3. Her ne suretle olursa olsun silah altına alınmış olan Ermeni askerleri ordudan firar edip Ermeni çetelerine veya gönüllü birliklerine katılacaklardır.

¹⁷ Ceza alanlara ait mahkeme pusulası için bkz. BOA. Y.PRK.AZN. D:7, G:42.

¹⁸ Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri ve Gerçekler, Ankara 2001, s.33.

¹⁹ Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını, Ankara 1990,s.103-104;; Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s.603; Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s.43

4. Rus orduları sınırı geçer geçmez komiteciler, firarileri ve çeteler Rus ordusuna katılarak onlarla birlikte Osmanlı ordusuna saldıracaklardır.
5. İkmal yollarını ve telgraf hatlarını kesmek sureti ile Osmanlı ordusunun iâşe ve istihbaratını sekteye uğratacaklardır.
6. Cephe gerisinde iki yaşına kadar olan Müslümanları gördükleri yerde ve her fırsatta katledeceklerdir.
7. Müslüman halkın yiyecek, mal ve mülkünü ele geçirecek veya yakıp yıkacaklardır.
8. Terk edecekleri ev, tarım ürünleri, kilise ve hayır kurumlarını yakıp bunları Müslümanlar yapmış gibi propaganda yapacaklardır.
9. Resmi devlet dairelerini kundaklayacak, Osmanlı zaptiye ve jandarmalarını pusuya düşürüp katledeceklerdir.
10. Cepheden yaralı olarak dönen Osmanlı askerlerini öldüreceklerdir.
11. Şehirlerde, kasabalarda, köylerde isyanlar, ihtilaller çıkaracaklardır.
12. Müslüman askerlerin ve sivil halkın morallerini bozarak göçe mecbur edeceklerdir.
13. Bomba, silah imal, tedarik veya ithal ederek bütün Ermenileri silahlandıraraklardır.
14. Ermenilerin yaptıkları isyan, ihtilal ve katliamların faturasını Müslümanlara çıkararak iç ve özellikle dış kamuoyunda neşredeceklerdir.
15. İtilaf Devletleri hesabına casusluk ve rehberlik yapacaklardır.

İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ni Almanya tarafına itmeleri ile her iki devlet arasında 2 Ağustos 1914 tarihinde dostluk anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmanın ertesi günü Osmanlı Devleti genel seferberlik ilan etmiş, 10 Ağustos 1914'de iki Alman zırhlısının muhtemelen önceden hazırlanan bir mizansen ile Çanakkale boğazından içeri girmesi ve Amiral Şoson'un Karadeniz'de Sivastopol ve Odessa limanlarına saldırmaması ile Osmanlı Devleti 1 Kasım 1914 tarihinde fiilen savaşa girmişti²⁰. Türkiye savaşa girmeden çok önce Vahan Kardaşyan adındaki Ermeni, Türklerin Almanya tarafında savaşa gireme kararı aldığını ve savaş planlarını Washington'daki İngiliz elçisine iletmişti²¹.

²⁰ Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini hazırlayan gemi olayı ve savaşa girişi için bkz. Ergün Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I, İzmir 1987, s.63-65.

²¹ Salahi. R. Sonyel, Tehcir ve "Kırımlar" Konusunda, Ermeni Propagandası, Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı, Belleten, XLI/161 (Ocak 1977), Ankara 1977, s.143.

Bu gelişmeler içerisinde Ermeni gençleri 3 Ağustos'da genel seferlik ilan edilmesi ile başlayan asker celbine iştirak etmemeye, katılanlar da ordudan firar etmeye başlamışlardı. Bu doğrultuda ilk isyan Zeytun'da çıkmıştı. Halep Valiliğinin bildirdiğine göre 26 Ağustos'da Zeytunlu Ermeniler seferberlik çağrısına uymayarak topluca dağlara kaçmışlardı²².

Bu ilk olaydan sonra her bir bölgede Ermeni çetelerinin oluştuğuna ve çeşitli çatışmalar yaşandığına dair haberler geliyor idi. Bu çete ve isyan faaliyetleri Patrikhane tarafından destekleniyordu. Patrikhane'nin emri ile doğu vilayetlerine Ermenileri kıskırtmaya gitmekte olan Bursa murahhası Sivaslı Sahak Odakbaşıyan ele geçirilmişti²³. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden birkaç gün sonra Van valisi Cevdet Bey, Rusların Van bölgesini ele geçirmelerini kolaylaştırmak için Ermenilerin her tarafta isyan çıkarmaya karar verdiklerini ve diğer bölgelerde de temkinli olunmasını bildiriyordu²⁴. Bu gelişmeler üzerine çeşitli vilayetlere gönderilen telde, öteden beri siyasi emeller peşinde koşan ve Osmanlılık aleyhinde neşriyatta bulunan kişilerin hareketleri takip ve tarassut ettirilerek icabında vukuu bulacak tebligata göre hareket edilmesi²⁵; ayrıca Rusya, İngiltere ve Fransa tebaasının da gözetim altında tutularak diğer bir emre kadar herhangi bir yere gitmelerine müsaade edilmemesi vilayetlere iletiliyordu²⁶.

Bu sıralarda ele geçirilen Rusça, Fransızca ve Ermenice şifreli haberleşme evrakı Van valisinin uyarısının haklılığını gösteriyor ve haberleşmeler muhtemel bir ihtilali haber verdiği için vilayetlere dikkatli olması konusunda şifre yazılar gönderiliyordu²⁷.

Ermenilerin olumsuz faaliyetleri karşısında Enver ve Talat Paşalar Ermeni ileri gelenlerini kontrol etmeye ve bu şekilde isyanların önüne geçmeye çalışıyorlardı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Askeri Ataşesi olarak 1909-1918 yılları arasında Türkiye'de kalan Joseph Pomiankowski, gelişen olayları şöyle anlatmaktadır:

“Enver ve Talat Paşalar harbin başlamasıyla birlikte Ermeni liderlerini yanlarına çağırarak onları düşmandan yana olmamaları ve bilhassa Ermeni halkının Osmanlı ordusuna karşı bir misillemede bulunmaması yolunda uyardılar. Bu ikazın ne manaya geldiğini Ermeniler çok iyi biliyorlardı. Fakat bu ikazlara rağmen Ermeniler, gene de Türkiye aleyhine hasmane davranışlarda bulunmaktan ve hatta Türk birliklerine karşı saldırmaktan hiç

²² Uras, Tarihte Ermeniler, s.603; Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s.34.

²³ BOA. DH.ŞFR. D:98, Vsk:91 (3 Safer 1333/21 Aralık 1914)

²⁴ ATBD, Yıl:87, sayı:86, Belge No:2052 (7 Aralık 1914 tarihli rapor)

²⁵ BOA. DH.ŞFR. D:44, Vsk:200 (15 Şevval 1332/6 Eylül 1914)

²⁶ BOA. DH.ŞFR. D:46, Vsk:111 (11 Zilhicce 1332/31 Ekim 1914)

²⁷ BOA. DH.ŞFR. D:50, Vsk:127 (13 Rebiülahir 1333/28 Şubat 1915)

çekinmiyorlardı. Harbin başlamasından hemen sonra, Ermeni aslı pek çok asker ile subay başlarında bir Ermeni mebusu ile sınırı geçtiler. Bu teşkil edilen birlikler, Rus cephesindeki sınırdan geçerek Müslüman halkın oturduğu Türk topraklarını kasıp kavurdular. Ayrıca Ermeni çeteleri, Osmanlı ordusunun arkasında kalan Türk ordularına, nakliye araçlarına ve tecrit edilmiş birliklere baskınlar düzenliyorlardı. Türk hükümeti ve ordu kumandanlığı Ermeni halkının büyük bir isyan çıkaracağından endişe ediyordu”²⁸.

Nitekim, çok geçmeden Ankara Vilayeti dahilinde Ermenilerin topluca yaşadıkları bir bölge olan Yozgat'ta da benzer olaylar yaşanmaya başladı. Bu bölgede öteden beri Ermeni ihtilal komiteleri faaliyette bulunmuşlar ve Ermeniler arasında ihtilal fikirlerini yaymışlardı. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiği anda Yozgat'ın da Ermeni ayaklanmalarının başladığı bölgelerden birisi olması için uygun şartları önceden oluşmuştu.

Yozgat'taki Ermeni çeteleri ile ilgili ilk yazışmalar 1915 yılı Şubat ayının ilk yarısında başlamıştı. Ankara Vilayeti'nden Harbiye Nezareti'ne giden ve 1 Şubat 1331/14 Şubat 1915 tarihli tele cevap niteliğinde yazılan raporda, Akdağmadeni ormanlarında saklandığı bildirilen Ermeni çetelerinin takib ve tenkili için Yozgat Jandarma tabur kumandanının hareket etmiş olduğu ve yapılan aramalarda çetelere rastlanmadığı ifade ediliyordu²⁹. Fakat aynı yıla ait daha sonraki bir yazışmadan Boğazlıyan taraflarındaki 300 kişilik Ermeni eşkiyasının Avanos bölgesine geçtiği ve Niğde, Ürgüp bölgelerinde saldırılarını devam ettirdikleri haber alınıyordu³⁰.

Bu yer değiştirmelere rağmen Ermeni çetelerinin Boğazlıyan ve Akdağmadeni bölgelerinde şekavet icra ettikleri görülmektedir. Nitekim bu doğrultudaki ilk hareketleri, Boğazlıyan kazasının Orih (Evrih) köyünde oluşturulan çete elemanlarının Akdağ'a bağlı Çayırşeyhi köyünün çeşitli yerlerine müteselsilen yerleştirilen bombalardan birinin patlaması sonucu Sıddık (kimi kaynaklarda Sadık) adındaki bir çocuğun ağır yaralanması oldu. Bu olay üzerine Orih, Menteşe ve İğdeli köylerinde yapılan aramalarda bomba, dinamit, lokumu, grav ve mavzer tüfekleri ve binlerce cephane ele ele geçirilmiştir.

Asker toplamak üzere köylere giden jandarmalara silahla saldırıda bulunarak saatlerce ateş altında bırakıldı. Boğazlıyan'lı Ohannes ve Mihran kardeşlerin evi araştırıldığında on parça dinamit, bir çok dinamit kapsülü, iki kangal fitil ele geçirildi. Gevancıklı köyünde Katipoğlu Mateos'un on

²⁸ Joseph Pomiankowski, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, 1914-1918 I. Dünya Savaşı, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1990, s.143.

²⁹ ATASE. A:1-131, D:32A, F:5-1

³⁰ ATASE. A:1-131, D:32A, F:3-3 (10 Temmuz 1331/23 Temmuz 1915)

parça dinamit lokumu ve komitelerin propaganda yayınları bulundu. Çat-ı kebir köyü yakınındaki ormanlıkta gizlenen yüzü aşkın kimseden oluşan çete, jandarma müfrezelerine saldırıya geçti. Burada çetenin bıraktığı iki dinamit, bomba, üç kilo barut ve birkaç teneke kurşun bulundu. Bu çete, bir süre yoldan geçen kendi hadlinde insanlara saldırdılar. Rumdiken köyünün Ermeni mahallesi halkı gece vakti jandarma karakoluna saldırarak sabaha kadar ateş ettiler. Kumkuyu köyü Ermenileri jandarma eri Şükrü ile Poyraztepe köylü Yakub ve Musa'yı şehit ettiler. Akdağmadeni kaza merkezinde de bombalar atarak gösteriler yapmışlardır³¹.

Yine Boğazlıyan'ın çevre köylerindeki Ermenilerin 300 kadarı silahlı çeteler kurarak çevre köylere tecavüz ettikleri gibi, bir kısmı da diğer köylerdeki Ermenileri öldürmeye, yağmacılık ve çapulculuk yapmaya başlamışlardı. Durumun ihbar edilmesi üzerine, itaat eden halkın rencide edilmeden, olayların acilen ve şiddetle bastırılması için Yozgat Jandarma taburunun tamamı ve diğer kazalardan ve Niğde'den 250 silahlı asker gönderilerek³² eşkıyalık faaliyetleri etkisiz hale getirilmişti³³.

Bölgedeki çetecilik faaliyetleri sevk ve iskan kararının alınmasından sonra da devam ediyordu. Çetelerin özellikle Boğazlıyan ve Akdağ bölgesinde yoğunlaşmasından dolayı gönderilen ilk kuvvetler³⁴ başarılı olamayınca, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 15 Eylül 1915 tarihinde verdiği emir ile bu bölgelerdeki eşkıyanın yakalanabilmesi için Sivas ve

³¹ Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller, (Hazırlayan:İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1981, s.90-91; Süslü, 1915 Tehcir Olayı, s.89; Cemal Anadol, Tarih Işığında Ermeni Dosyası, Turan Kitabevi, İstanbul 1982, s.117-119. (Bu eserde ilk dönem Ermeni isyanları ile Birinci Dünya Savaşı esnasındaki çetecilik faaliyetleri birbirini içindeki olaylarmış gibi verilmiştir); Ayrıca bkz. Talat Paşa'nın Anıları (Hazırlayan:Alpay Kabacalı), İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s.92.

³² ATBD, sayı:83, Belge No:1919. (24 Temmuz 1915)

³³ Boğazlıyan civar kurra Ermenilerinden 300 kadarı müsellahan Maden Kazası'nın Boğazlıyan civar İslam Kurasına tecavüzle ika-yı taharriyat eyledikleri gibi diğer bir kısım Ermeni halkının da Boğazlıyan'ın İslam kurrasında taarruzla katl ve nehb(yağma), gareta (çapul), cüret ettikleri mahalli kaymakam ve şubeleri riyasetlerinin işarı üzerine Kayseri'de 15. Fırka Kumandanlığı vekaletinden bildirilmiş ve hareket-ı tecavüziyenin ahali-i mutia rencide edilmeksizin icraat-ı seria ve şedide gösterilmek suretiyle olduğu yerde bastırılması için Yozgat Jandarma taburunun kanilen ve fırkalar jandarmalarından da icabı kadar kuvvetin istikamet-i mezkureye sevk tahriki emri ita edilmiş ve bu babda emir ifa olunmuştur. Netice-i icraat ve takibat şubece arz olunacaktır. Beşinci Kolordu Kumandan Vekili". Bkz. ATBD, sayı:81, Belge No:1835 (23 Temmuz 1915); Süslü, 1915 Tehcir Olayı, s.90.

³⁴ Bölgedeki Ermenilerin tenkili için kuvvet gönderme kararı için bkz. BOA. DH.ŞFR. D:54-A, Vsk:257 (22 Ramazan 1333/3 Ağustos 1915)

Ankara vilayetlerinin ortaklaşa hareket edilmesini istiyor³⁵ ve yine şifreli teli ile gelişmelerden haberdar edilmesinin lüzumunu bildiriyordu³⁶.

7 Şubat 1332/20 Şubat 1916 tarihi itibarı ile hazırlanan asayiş raporunda Akdağmadeni civarında devam eden Ermeni çete faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu rapora göre, Akdağmadeni'ne bağlı Yoncalık adındaki mahalde Ermeni çeteleri ile askeri kuvvetler arasında çatışma meydana gelmiş ve bu Ermenilerden bazıları ölü ve yaralı olarak ele geçirilmişti. Ayrıca Boğazlıyan'ın Yahya Saray köyü civarında yapılan çatışmalarda da bazı Ermeniler ölü olarak ele geçirilmiş, fakat Başçanak bölgesindeki Ermenilerle çatışmaya girilmesi ve birinin yaralı olarak yakalanmasına rağmen diğerleri gecenin karanlığından faydalanarak kaçmayı başarmışlardı³⁷. 5. Kolordu tarafından verilen diğer bir raporda da; Akdağmadeni mıntikasında Kızılcaova'nın Devəkayası denilen mahallinde üçyüzelli, beşyüz arasında silahlı Ermeni çetesinin bulunduğu ve bazı Müslümanların boğazlarından kesilmiş olarak buldukları bildiriliyordu³⁸. Bu çete elemanları ile yapılan çatışmalarda bunlardan dokuz erkek ve bir kadın ölü olarak ele geçirilmişti. Aramalarda çete elemanlarının Ardıçalanı köyü civarında saklandıkları ve iaşelerini bu köyden temin ettikleri tespit edilmiştir. Köy kuşatma altına alındı ise de Ermeniler kaçmayı başardılar. Karabet köyüne gelen Ermeniler, Ermeni olan köy muhtarını yardım etmeye zorlayarak parasını gasp ettikleri gibi ailesini ve kendisini de yaralamışlardı. Yirmi kişilik grup halinde gezen bu Ermenilerden on ikisi ele geçirilmişti³⁹.

5. Kolordu mıntikasında bulunan çetenin takibi sonucunda onyedi Ermeni ölü olarak, ikisi ise yaralı olarak ele geçirildiler⁴⁰.

Bu takip ve çatışmalara rağmen çetelerin varlıkları ortadan kaldırılamıyordu. Nitekim, Akdağmadeni bölgesindeki Aktaş köyüne saldıran Ermeni çetesi ile takip müfrezeleri arasında yapılan çatışmalarda beş Ermeni ölü olarak gele geçirilmiş⁴¹ ve aynı sıralarda bazı Ermeniler de Boğazlıyan kazasına bağlı Çerci Aleki köyüne saldırarak köylüler ile çatışmaya girmişlerdir⁴².

Osmanlı ordularının doğu cephesinde Ruslara karşı savaştıkları ve batıda da Çanakkale cephesinde savaşmaya başladığı zaman diliminde Türk

³⁵ BOA. DH.ŞFR. D:56, Vsk:14 (6 Zilkade 1333/15 Eylül 1915)

³⁶ BOA. DH.ŞFR. D:56, Vsk:15 (6 Zilkade 1333/15 Eylül 1915)

³⁷ ATASE. A:1-131, D:32A, F:5-1 (7 Şubat 1332/20 Şubat 1916)

³⁸ ATASE. A:1-131, D:32A, F:5-6 (22 Mart 1332/8 Nisan 1916)

³⁹ ATASE. A:1-131, D:32A, F:5-12 (29 Mart 1332/11 Nisan 1916)

⁴⁰ ATASE. A:1-131, D:32A, F:5-15 (9 Mayıs 1332/22 Mayıs 1916)

⁴¹ ATASE. A:1-131, D:32A, F:5-17 (18 Ağustos 1332/31 Ağustos 1916)

⁴² ATASE. A:1-131, D:32A, F:3-4 (26 Nisan 1333/9 Mayıs 1917)

ordularını arkadan vurmaya başlayan Ermeni çetelerinin faaliyetlerinin fazlaşması üzerine hükümet bazı önlemler almaya çalıştı. 24 Nisan 1915 tarihinde Emniyet-i Umumiye'nin vilayetlere gönderdiği şifre yazı ile, "hükümetçe şüpheli tanınan Ermenilere ve bilhassa bunlardan müteşebbis ve faal komite rüesa ve erkanına seyahat varakası ve harice çıkmak için vesika verilmemesi" isteniyordu⁴³.

Osmanlı hükümeti aynı gün aldığı diğer bir karar ile 24 Nisan 1915 tarihinde çok acele ve gizli kaydı ile bir genelge gönderdi. Bu genelgede, Ermeni komita merkezlerinin kapatılması, evraklarına el konulması ve komite elebaşlarının tutuklanması bildirildi⁴⁴. 26 Nisan'da da Başkumandanlık tarafından bütün birliklere aynı mealde bir tamim gönderilerek isyancı elebaşların askeri mahkemelere sevki ile suçluların cezalandırılmasını istemiştir. Bu emir üzerine İstanbul'dan 2345 kişi tutuklanmıştır. Nitekim Ermeniler komita merkezlerinin kapatılma ve tutuklama emrinin verildiği 24 Nisan'ı katliam tarihi olarak anmaktadırlar⁴⁵.

Daha sonraki kararlarında bu önlemlere ek olarak Ermeniler ve diğer unsurların ellerinde bulunan cephane ve ateşli silahların toplanması konusunda Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü tarafından vilayetlere duyuru yapıyordu⁴⁶. Nitekim bu emir üzerine Kayseri vilayetinden daha önce ele geçirilen cephane ve Hınçak komitesine ait zararlı evrakı hakkında bilgi gönderiliyor ve Dahiliye Nezareti ele geçirilen silahların dökümanını talep ediyordu⁴⁷.

Yozgat'taki Ermeni çetecilik faaliyetleri tehcir kararının uygulanması ile paralel bir süreçte gelişmişti. Tehcir kararının alındığı tarihte Yozgat'ta mutasarrıf bulunmadığı için Boğazlıyan kaymakamı Kemal Bey Yozgat Mutasarrıf Vekili olarak görev yapmakta idi. Kemal Bey gerek çetelerin saldırılarına karşı önlem almak ve gerekse tehcir kanununu uygulamakla yükümlü idi. Onun mülki sorumlu olarak çetelerle mücadelesi Ermeni ve İngiliz propagandasının başarılı bir sonucu olarak, sivil Ermenilerin katledildiği gibi asılsız bir noktaya getirildi. Daha sonraki bölümlerde belirtileceği gibi, bütün amaçları yalnızca çeteleri ortadan kaldırmak olan Yozgat'taki mülki ve askeri yetkililer Ermeni ve İngiliz propagandalarının etkisi ve Damat Ferit hükümetinin İngilizlere yaranma politikasının bir sonucu olarak mahkum edildiler.

⁴³ BOA.DH.ŞFR. D:52, Vsk:95 (9 Cemaziyelahir 1333/24 Nisan 1915)

⁴⁴ Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985, s.213; Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s.44; Süslü, 1915 Tehcir Olayı, s.106;

⁴⁵ Gürün, Ermeni Dosyası, s.213; Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s.44.

⁴⁶ BOA.DH.ŞFR. D:52, Vsk:188 (17 Cemaziyelahir 1333/2 Mayıs 1915)

⁴⁷ BOA.DH.ŞFR. D:52, Vsk:178 (17 Cemaziyelahir 1333/2 Mayıs 1915)

Tehcir Kararı ve Yozgat Ermenileri

Osmanlı hükümeti, Ermeni isyanlarının başladığı andan itibaren Ermenileri kontrol altında tutmak için daha çok bölgesel güvenlik önlemleri almayı uygun bulmuştu. Fakat isyanların büyümesi ve özellikle Van bölgesinde 16-17 Nisan'da büyük bir isyanın başlatılması hükümeti yeni çareler aramaya sevk etmiştir. Mayıs ayında uygulamaya karar vereceği bu köklü çözüm aslında Rusya'nın Müslümanlara uyguladığı bir yöntemdi ki, Enver Paşa tarafından Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya gönderilen 2 Mayıs 1914 tarihli bir telde bu durum anlatılarak bir benzer metodun uygulanması konusunda fikir ileri sürülüyordu. Bu telde Rusya'nın uygulamaları ve Ermenilere karşı alınacak önlemler şöyle ifade ediliyordu:

“Van gölü etrafından ve Van vilayetince bilhassa malum olacak mevaki-i muayenedeki Ermeniler isyan ve ihtilal için daimi bir ocak halindedirler. Bu halkın oradan kaldırılarak isyan yuvasının dağıtılması fikrindeyim. Üçüncü ordunun verdiği malumatlara nazaran Ruslar 7(20) Nisan'da hudutları dahilindeki Müslüman ahaliyi çıplak bir halde hududumuz dahiline sürdüler. Hem buna bir mukabele-i bilmisl olmak ve aynı zamanda yukarıda söylediğim maksadı hasıl etmek üzere:

Ya merkurum Ermenileri ve ailelerini Rusya hududu dahiline sürmek yahut merkurum Ermenileri ve ailelerini Anadolu dahiline muhtelif yerlere dağıtmak lazımdır. Bu iki şıktan münasibinin intihabı ve icrasını rica ederim. Bir mahsur yoksa ussat ailelerini isyan merkezlerini hudut haricine sürmeyi ve onların yerine hudut haricinden gelen İslam halkı yerleştirmeyi tercih ederim”⁴⁸.

Yukarıda metni verilen telde göç ettirilme fikri bir çözüm olarak sunulmaktadır. Talat Paşa hatıralarında sevk ve iskan kanunun ortaya çıkma sürecini şöyle anlatıyor: “Kumandanların genel karargaha gönderdikleri rapordan anlaşıldığına göre, Müslümanlara karşı şehir, köy ve yollarda yapılan kıyım ve saldırılar, Rus cephesindeki o çevre halkından oluşan askerler üzerine çok kötü etkiler yapmıştır. Ordu göç ettirme kanunun uygulanmasında ısrar etti. Ben yine karşı çıktım. Bir çok acı durumlar göstermişti ki, Hıristiyanların Müslümanlara yaptıkları zulümler Avrupa'da büyük bir hoş görüyle, sessiz karşılandığı halde Müslümanların en ufak bir hareketi gereğinden fazla büyütülüyordu. Bu bakımdan, Rusların bu savaşta

⁴⁸ ATBD, sayı:81, Belge No:1830 (2 Mayıs 1915); Esat Arslan, 1915 Zorunlu Göç Geçici Yasasının Gerekliği ve Uygulamalarının Değişik Açılardan Değerlendirilmesi, Ermeni Araştırmaları, Sonbahar 2002, sayı:7, s.28; Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s.47; Süslü, 1915 Tehcir Olayı, s.109-110.

Ermenilerin yanı başında bulunması yüzünden çıkacak olan düzensizliklerin bize karşı kötüye kullanılacağını biliyordum”⁴⁹.

Nitekim, Talat Paşa'nın da belirttiği gibi ordunun ısrarı ile hükümet 14 Mayıs 1331/27 Mayıs 1915 tarihinde “vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ithaz olunacak tedabir hakkında kanun-ı muvakkat” kabul edildi. Bu kanun 19 Mayıs 1331/1 Haziran 1915 tarihinde Takvim-i Vekayii’de yayınlanarak yürürlüğe girdi⁵⁰. Bu kanun esas itibarı ile iki maddeden müteşekkildi.

Birinci maddesi; “vakt-i seferde ordu, kolordu ve fırka kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları ahali tarafından her hangi bir suretle evamir-i hükümete ve müdafaa-ı memlekete ve muhafaza-ı asayişe müteallik icraat ve tertibata karşı muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görülürse derakap (hemen) kuva-yı askeriye ile en şiddetli surette tedibat yapmaya ve tecavüz mukavemeti esnasında imha etmeye mezun ve mecburdurlar”.

İkinci maddesi; “Ordu, kolordu ve fırka kumandanları icabat-ı askeriye mebni veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri kura ve kasabat ahalisini münferiden veya müctemian diğer mahallere sevk ve iskan ettirebilirler”⁵¹.

Kanunun çıkması üzerine savaşta Ermenileri kullanmak ve bu şekilde bir avantaj sağlamaya çalışan İtilaf Devletleri temsilcileri derhal bir nota vererek böyle bir kararın gelecekte Osmanlı Devleti'nin başını nasıl ağrıtaacağını henüz karar uygulamaya konulmadan tehditvari ifade ediliyordu:

“Fransa, Rusya ve İngiltere devletleri bu bildirin yayınlaması konusunda birleşmişlerdir. Hemen bir aydan beri Türk, Kürt halkı Osmanlı devleti memurları ile birlikte ve çok zaman bunların yardımıyla Ermenileri yok edemediler. Söz konusu katliamlar özellikle Nisan'ın 15'ine yakın günlerde Erzurum, Tercan, Bitlis, Muş Sasun, Zeyton ve bütün Kilikya bölgesinde yapılmıştı. Van yöresinde yüze yakın köyün halkı tamamen öldürüldüğü gibi aynı zamanda Osmanlı hükümeti İstanbul'daki sakin ve zararsız Ermenilere de musallat oldu. Türkiye'nin insanlık ve medeniyete karşı işledikleri bu cinayetlerden dolayı gerek Osmanlı hükümeti üyelerini ve gerekse bu katliamlara katılmış ve katılacak olanları şahsen sorumlu tutacaklarını İtilaf Devletleri Babıali'ye açıkça bildirirler”⁵².

⁴⁹ Talat Paşa'nın Anıları, s.82-83.

⁵⁰ Gürün, Ermeni Dosyası, s.214.

⁵¹ Gürün, Ermeni Dosyası, s.214; Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s.52; Uras, Tarihte Ermeniler, s.605.

⁵² Uras. Tarihte Ermeniler, s.606.

Osmanlı hükümeti ise yayınladığı bir cevabi notada, Ermenilerin savaşın başlangıcından beri yaptıkları çetecilik ve isyan faaliyetlerinden örnekler verilerek, Osmanlı hükümetinin en basit devlet haklarını kullandığı, esas sorumluluğun Ermeni ihtilal hareketlerini tertip ve idare eden İtilaf Devletleri'ne ait olduğu belirtilmiştir⁵³.

Bu yazışmalardan anlaşılan o ki, İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin bir soy kırım yaptığına dair bir ön yargıyı henüz savaşın başında ortaya koymakta idiler. İtilaf Devletleri için bu ilk notadan sonra yapılması gereken, kendi ön yargılarını haklı çıkarabilecek bir propagandayı başlatmak idi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı henüz 1914 yılında savaş sırasında propaganda yapmak amacı ile Wellington House'da Savaş Propaganda Ofisi'ni kurmuştu. Ofisin amacı her ne kadar Almanya'yı dünya kamuoyunda kötülemek olsa da, bu amacından çok Türkler üzerine yoğunlaşmayı tercih etti. Bunun sebeplerinden biri, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarını paylaşmak için anlaşmaya varmaları ve bu paylaşımın kolaylaştırılması için Osmanlı ülkesinin medeniyetsizliğinin ve Türklerin zalim yöneticiler olduklarının dünya kamuoyuna ilan edilmesi idi. Diğer bir sebep ise İtilaf Devletleri'nin müttefikleri olan Rusya'nın Yahudilere yönelik düşmanlıkları özellikle Amerika'da büyük tepki uyandırıyordu. Bu tepkiyi azaltmak için manşetlerde Ruslarınkinden daha büyük bir canavarı yaratmaya karar verdiler. Bu amaçlar doğrultusunda Türklerle karşı büyük bir kampanya başlatıldı. Bu kampanya Loyd George'un, Wellington House'a "Türklerin adaletsizliklerinin" anlatılması konusunda verdiği emir doğrultusunda daha fazla ivme kazandı. Wellington House'un Türklerle karşı propagandada üzerinde duracağı konular şu şekilde tespit edilmişti:

- Küçük Asya ve Mezopotamya'nın sahip olduğu refah ve tarihi zenginlikler;
- Türklerin ticari ve sosyal ilerleme üzerindeki olumsuz etkileri;
- Türklerin egemenliklerinde yaşayan toplulukları yönetim bazında sindirmekteki yetersizlikleri ve baskı yönetimleri. Buradan hareketle, Yahudi, Ermeni, Suriye ve Balkan halklarının yakın tarihte maruz kaldıkları muamelelerin bir envanteri ile birlikte tarihi bir tartışma başlatılmalı;
- Türk Devleti'nin ıslah edilmesinin imkansız oluşu. Türkler askeri gücün temsilinden başka bir şey değildir; sivil idare konusunda hiçbir zaman yeterli olamamışlardır;
- Avrupa ve Asya arasında bir köprü olan bölgenin kontrolünü yeteneksiz ve reaksiyoner bir devlete bırakma tehlikesi. Böyle

⁵³ Uras, Tarihte Ermeniler, s.606-608.

bir devlet, her zaman, kendisi gibi askeri tepkiler gösteren Almanya'nın uydusu olarak kalmaya mahkumdur;

- Din faktörü de ayrıca vurgulanmalıdır. Türkiye şimdiki haliyle birbirine zıt dinlerin müzesidir ve modern anlamdaki hoşgörü onun devlet geleneğine yabancıdır.

Bu esaslar üzerine Türkiye'ye karşı başlatılan propaganda da özellikle iki isim dikkat çekiyordu. Bunlardan biri Arnold Toynbee diğeri ise James Bryce idi. Bu iki kişinin çalışmaları sonucu hazırlanan Bryce Raporu (The Treatment of Armenians in Otoman Armenians 1915-1916) tamamen belirsiz kişiler ağzı ile yazılmış uydurma haberlerden ibaretti⁵⁴. Aslında bu tarz bir yöntem yani belirsiz kişiler ağzı ile olayların anlatımı ile infial uyandırmak Gladstone'dan itibaren uygulanan bir yöntemdi. Bu dönemde propaganda faaliyetlerinde görev alan etkin isim daha önce de belirtildiği gibi Edwin Pears idi. Pears'in eserleri ve Bryce Raporu'ndaki ortak nokta, anlatılan olaylarda "güvenilir bir tanıdığın anlattığına, bir yabancıya veya bir gezgine göre" ifadelerinin yer alması idi⁵⁵. Bryce raporunda; Ankara Vilayeti'nde soy kırım olduğuna dair 95-96-97 nolu belgelerin kaynakları ise aynen şöyle belirtilmektedir:

95 nolu belgenin kaynağı: 1915 Ağustos'unda Ankara'dan geçen ve Ermeni olmayan bir seyyahın ifadeleri,

96 nolu belgenin kaynağı: Asya'da seyahat eden Miss A.A.'nın anlattıklarından alınmıştır.

97 nolu belgenin kaynağı: İyi bilinen bir kaynağın mektubundan alınmıştır⁵⁶.

Ankara Vilayeti'nde soykırım olduğuna dair iddialar yalnızca üç kaynağa dayandırılmakta ve bu kaynakların kimler olduğu dahi bilinmemektedir. Bu gibi belirsiz kişiler ağzı ile anlatılan olayların hiçbir

⁵⁴ İngiltere'nin Türklere karşı yaptığı propaganda faaliyetleri için bkz. Justin McCarthy, I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu, Osmanlı'dan Günümüze Osmanlı Ermenileri (Editör:Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s.21-39.

⁵⁵ Örneğin, Pears Bulgaristan'da Müslümanların Hıristiyanları öldürdüklerini iddia ederken gösterdiği kanıt, bir Müslümanın evine giden ve evin hanımı ile konuşarak Müslümanların Hıristiyanları öldürdüğüne dair bilgiler alan "güvenilir bir tanıdık doktor" dur. Fakat her nedense isimi zikredilmez. Bkz. Pears, Forty Years, s.15-16.

⁵⁶ The Treatment of Armenians in the Otoman Empire 1915-1916, Documents Presented to Scratary of Stat efor Foreign Affairs By Viscount Bryce With a Preface by Viscount Bryce, Second Edition, Beirut 1979, (Prtinted and Published by G. Doniguian&Sons from the Original Edition by Sir Joseph Causton and Sons, Limited London 1916), s.381-388.

açından belge olarak kabul edilemeyecek olmasına rağmen bütün bu propagandaların çok etkili olduğu gözlenmektedir. Öyle ki, Osmanlı hükümetinin meşru müdafaası olan sevk ve iskan kanunu bu uydurma haberlerle bir “soykırım” olarak ilan edilebilmektedir.

Sevk ve iskan kanununun kabulünden sonra kimlerin sevke tabi tutulacağını çeşitli yazışmalar ile vilayetlere bildirilmiştir. Bu yazışmalarda bütün Ermenilerin sevk ve iskana tabi tutulmadığı, aksine stratejik öneme sahip ve tehdit oluşturan bölgelerde kanunun uygulandığı görülmektedir. Buna göre, ticaretle uğraşanlar, güçsüz kadınlar ve askeri imalathanede çalışanlar, Düyun-ı Umumiye çalışanları, Bank-ı Osmani şubelerinde çalışan müstahdem ve iyi niyetli Ermeni memurlar, reji idaresinde çalışanlar, mebus aileleri, asker, zabıt ve sıhhiye zabıtlarının aileleri, şimendifer memurları ve ameleleri, yetimhanedeki öğretmenler ve öğrenciler, hasta ve kör Ermeni aileleri, Protestan Ermeniler ve Katolik Ermeniler dışında kalan Ermeniler sevke tabi tutulacaklardı⁵⁷.

Kimlerin sevke tabi tutulacağına dair vilayetlerden zaman zaman bilgi talep ediliyordu. Bu hususta Adana vilayetine verilen cevapta hasta ve ama olanların sevke tabi tutulmaması bildirilirken⁵⁸, Bolu bölgesindeki Ermenilerin olumsuz faaliyetleri tespit edilmediğinden bunların bu gibi işlere karıştırılmaması⁵⁹, Antalya Vilayeti’ne ise, nüfuslarının az olması sebebi ile tehlike teşkil etmeyecekleri sebebi ile sevke tabi tutulmalarına gerek olmadığı bildiriliyordu⁶⁰.

Bu ortam içcrisinde Ermenilerin tehcir edilmesine karar verildiğinde ortaya iki büyük sorun çıkıyordu. Birincisi Ermenilerin güvenliklerinin temin edilmesi, ikincisi ise sevke tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları mal ve mülklerinin teminat altına alınması idi. Nitekim bu doğrultuda Enver Paşa’nın 27 Mayıs’ta vilayetlere gönderdiği telde; Ermeniler hakkında hükümetçe alınan tedbirler, sırf memleketin asayiş ve inzibatını temin ve muhafaza mecburiyetine müstenittir ifadelerini kullanıyor⁶¹, daha sonra 29 Ağustos 1915 tarihinde gönderdiği başka bir telde de sevk ve iskanın amacını şöyle açıklıyordu: “Ermenilerin buldukları yerlerden çıkarılarak

⁵⁷ Nigar Ersümer, Yozgat ve Çevresinde Yapılan Ermeni Tehciri ve Yargılamaları (1914-1923), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s.35; Nejdet Bilgi, Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey’in Yargılanması, Köksav Yayını, Ankara 1999, s.35-36.

⁵⁸ BOA. DH.ŞFR. D:56, Vsk:27 (6 Zilkade 1333/15 Eylül 1915)

⁵⁹ BOA. DH.ŞFR. D:56, Vsk:225 (19 Zilkade 1333/28 Eylül 1915)

⁶⁰ BOA. DH.ŞFR. D:55, Vsk:59 (6 Şevval 1333/17 Ağustos 1915)

⁶¹ Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s.56.

tayin edilen mintikalara sevklerinden hükümetçe takib edilen gaye, bu unsurun hükümet aleyhine faaliyetlerde bulunmalarını ve bir Ermenistan hükümeti teşkili hakkındaki milli emellerini takip etmeyecek bir hale getirilmelerini temin esasına matuftur. Bu kimselerin imhası söz konusu olmadığı gibi, sevkıyat esnasında kabilelerin emniyeti sağlanmalı ve muhacirin tahsisatından sarfiyat yapılarak iaşelerine ait her türlü tedbir alınmalıdır⁶².

Enver Paşa'nın da çeşitli yazılarında belirttiği gibi, gayesi savaş süresince Ermenilerin daha az zarar verecekleri bölgelere iskan etmek olan hükümet Ermenilerin güvenliklerinin sağlanması ve mallarının korunması için gerekli tedbirleri almaya başladı. Bunun için ilk önce, 10 Haziran 1915 tarihinde yayınlanan bir talimatname ile sevke tabi tutulan Ermenilerin malları koruma altına alındı. Bu talimatname doğrultusunda Emval-i Metruke Komisyonu oluşturuldu⁶³.

Diğer taraftan vilayetlere verilen çeşitli emirlerle ve yayınlanan genelgelerle Ermenilerin güvenliklerinin sağlanmasına çalışılmıştır. Sevk işlerindeki kötü niyetli uygulamaları tespit etmek ve sevkıyat esnasında kanuna aykırı hareket eden memurları tespit ederek Divan-ı Harbe vermek amacı ile vilayetlerde komisyon kurulmuştur⁶⁴. Bu tahkikat komisyonlarına başkanlık edecek diğer bir heyet oluşturulmuştur⁶⁵. Başka bir şifre telde ise, sevke tabi tutulan Ermeni kabilelerinin canlarının muhafazası ve iaşelerinin temini ile sevk edilmeyenlerin yerlerinden çıkarılmaması hususunda gerekli tedbirlerin alınması ve suistimalleri görülen vazifelilerin Divan-ı Harbe teslimlerine dair emir veriliyordu⁶⁶. Her bir livanın sevke tabi tutulan Ermeni kabilelerinin güvenliğinden kendi sınırları dahilinde sorumlu oldukları olumsuz bir hadisenin vukuundan ziyade şüyunun kötülük getireceği hatırlatılarak azami gayret göstermeleri talep edilmiştir⁶⁷.

⁶² Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s.55-56.

⁶³ Ermeni mal ve arazisinin idaresi hakkındaki yönetmelik sureti için bkz. ATBD, sayı:181, Belge No:1832 (10 Haziran 1915); ayrıca bkz. Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s.53.

⁶⁴ Komisyon hakkında Ankara Mülkiye Müfettişi Muhtar Bey'e çekilen tel için bkz. BOA. DH.ŞFR. D:56, Vsk:186 (17 Zilkade 1333/26 Eylül 1915)

⁶⁵ Komisyon üyeleri İzmir Jandarma Mıntıka Müfettişi kaymakam Muhittin ve Umum Jandarma Kumandanlığı Birinci Şube Müdür Muavini Binbaşı Galip Bey, Umum Jandarma Kumandanlığı Dördüncü Kısım Amiri Yüzbaşı Naki Efendi bulunmaktadır. Bu hususta Jandarma Genel Komutanlığı'nın yazısı için bkz. ATBD, sayı:85, Belge No:2018 (26 Eylül 1915)

⁶⁶ BOA. DH.ŞFR. D:55, Vsk:292 (18 Şevval 1333/29 Ağustos 1915)

⁶⁷ BOA. DH.ŞFR. D:55, Vsk:274 (17 Şevval 1333/28 Ağustos 1915)

Hükümet sevke tabi tutulmayan Ermeniler hakkında da güvenlik önlemleri almak konusunda azami çaba sarf ediyordu. Örneğin, Ankara'da bulunan ve sevke tabi olmayan Protestan Ermenilerin sokak güvenliklerinin azami surette sağlanması isteniyordu⁶⁸. Ayrıca geride kalan Ermeni çocuklar ile kız ve kadınları da korumak için çeşitli kararlar çıkarmıştır. Ermeni yetim kızları ve kadınlarının Müslüman hanelerinde tutulmayarak resmi kurumlara teslim edilmelerini, emre aykırı davranışların sert şekilde cezalandırılacakları vilayetlere bildirilmiştir⁶⁹.

Bu arada hükümetin aldığı bir karar ve uygulama dikkat çekmektedir. Sevkiyat başladığı zaman kimi Ermeniler Müslüman olmuşlardı. Hükümet bu şekilde Müslüman olanların amacının bölgeden ayrılmamak olduğunu bu sebeple sevklerinin tehir edilmemesini istemiştir⁷⁰. Hükümet'in din değiştirenlere karşı almış olduğu bu tavır batılı devletlerin yüzyıllardır propagandalarında kullandıkları kılıç zoru ile Müslümanlaştırmanın yapılmadığını göstermesi açısından önemlidir.

27 Mayıs 1915 tarihli karar ile Yozgat bölgesinde yaşayan Ermeniler de "sevk ve iskan kanununa" tabi tutulmuşlardır. 1914 yılında Yozgat şehrinin nüfusu şu şekilde idi:

Nüfusu Yazılan Yerler	Müslim	Ermeni	Katolik Ermeni	Rum	Protestan	Kıpti
Yozgat	77.187	13.736	20	2.281	213	-
Boğazlıyan	43.370	14.902	-	745	768	-
Maden	37.081	31.950	20	10.918	1.030	425
TOPLAM	157.638	60.588	40	13.944	2.011	425

Tabloda da görüldüğü üzere Yozgat merkezdeki Ermeni sayısı Gregoryen Ermeni 13.736; Boğazlıyan'da 14.902 ve Akdağ (Maden) 'da ise 31.950 kişi bulunuyordu. Protestan ve Katoliklerin sevke tabi tutulmadığı göz önünde tutulursa⁷¹ Yozgat livasındaki toplam 60.588 kişi sevk ve iskan kanununun muhatabı durumundadır.

⁶⁸ BOA. DH.ŞFR. D:56, Vsk:38 (7 Zilkade 1333/16 Eylül 1915); BOA. DH.ŞFR. D:55, Vsk:189 (13 Şevval 1333/24 Ağustos 1915)

⁶⁹ Esüntimur, Tehcir ve Yargılanmalar, s.36; Geride kalan Ermeni erkek çocuklarının resmi müesseselerde tutulmasının uygun olmadığı kabul edilerek bunların köylere dağıtılması istenmiştir. Bkz. BOA. DH.ŞFR. D:55, Vsk:323 (19 Şevval 1333/30 Ağustos 1915)

⁷⁰ BOA. DH.ŞFR. D:54, Vsk:427 (1 Ramazan 1333/13 Temmuz 1915); BOA. DH.ŞFR. D:54-A, Vsk:232 (22 Ramazan 1333/3 Ağustos 1915)

⁷¹ Ankara Vilayeti'ne gönderilen şifre telde Katolik ve Protestanların sevke tabi tutulmalarını istenmiştir. Bkz. BOA. DH.ŞFR. D:54-A, Vsk:276 (24 Ramazan 1333/5

Yozgat mutasarrıflığına Dahiliye Nezareti'nden ilk sevk emri, 18 Temmuz 1915'te gelmiş ve ilk sevk 21 Temmuz'da başlayarak yaklaşık Ağustos ayının ikinci yarısında sona ermiştir⁷². Yozgat'tan yapılan Ermeni sevkıyatının birinci ve ikinci kafilesi, 21 Temmuz 1915'ten başlamak üzere Sivas yoluyla, üçüncü sevk ise vilayetten (Ankara) gelen emir doğrultusunda, Kayseri üzerinden yapılmıştır⁷³. 19 Ağustos 1915 tarihi ile Yozgat Mutasarrıflığı'na gönderilen bir telde de Yozgat kabilelerinin Akdağmadeni yolu ile sevk edilmeleri istenmiştir⁷⁴.

Ankara vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 17 Eylül 1915 tarihli telde bölgedeki sevkıyata kaç kişinin katıldığı ve hangi bölgeye gönderildiği öğrenilmektedir. Telgrafın metni şu şekildedir:

“Merkez ve mülhekat-ı vilayetten şimdiye kadar sevk olunan Ermeniler 21.236 nüfustur. Yozgat livasında 10.916, Kırşehir merkezinde 747, Haymana'da 60, Nallıhan'da 479, Sungurlu'da 576 nüfus Ermeni bulunup, bunlardan Yozgat dahilindekilerini kısmen mıntika-ı muayeneye sevki icab edenler ve diğerlerini bemucib-i mukarrerat kura-yı islamiyeye tevzii muktezi ailelerle sagirler teşkil etmektedir. Ankara istasyonunda el-yevm derdest-i sevk 550 nüfus vardır. Veche-i azimetleri Halep ve Zor havalisidir. Merkez-i vilayetin sevkedilecek bakiye-i mevcuduyla Keskin Kalacak'ta kalıp kura-yı islamiyeye tevzii edilecek takımdan olan nüfus miktarı başkaca arz olunur”⁷⁵.

Verilen bilgilerden ortaya çıkan rakam, Yozgat livasında yaşayan 60.588 kişiden 10.916 kişinin yani 1/6 oranının sevk ve iskana tabi tutulduğudur. Bu rakamın içerisinde iç bölgelere sevk edilenler ile İslam köylerine dağıtılan kadınlar ve çocuklar da bulunuyordu. Yozgat Ermenilerinin sınır dışına çıkarılanlarının sevk yerleri Halep ve Zor bölgeleri idi.

Halaçoğlu'nun tespit ettiği verilere göre bütün Türkiye'den sevk ve iskana tabi tutulan Ermenilerin sayısı 438.758 kişidir. Bunlardan 382.148 kişi tehcir bölgesine varabilmiştir⁷⁶.

Ağustos 1915); BOA. DH.ŞFR. D:54-A, Vsk:350 (29 Ramazan 1333/10 Ağustos 1915)

⁷² Bilgi, sevkın Ağustos ayının ilk yarısında son bulduğu kaydını düşmüş olmasına rağmen 19 Ağustos'ta da sevk konusunda Yozgat Mutasarrıflığı'na emir gönderilmesi ve emirden sonra başka emre rastlanmaması bu işlemin Ağustos'un son yarısına kadar devam ettiğini göstermektedir. Bkz. Bilgi, Kemal Bey'in Yargılanması, s. 41.

⁷³ Bilgi, Kemal Beyin Yargılanması, s.41; Ersümer, Tehcir ve Yargılanmalar, s.39.

⁷⁴ BOA. DH.ŞFR. D:55, Vsk:114 (8 Şevval 1333/19 Ağustos 1915)

⁷⁵ BOA. DH. EUM, D:68, Vsk:66 (8 Zilkade 1333/17 Eylül 1915); Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s.75.

⁷⁶ Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s.77.

Burada bir hususu özellikle belirtmenin faydası **vardır**. Sevk ve iskan kanunu yalnızca Ermenilere yönelik alınmış bir karar **değildir**. Sevk uygulaması devletin varlığını tehdit edebilecek her cemaate, her inanca ve her ırka uygulanabilirdi. Nitekim bu uygulamanın somut örneklerini de görmek mümkündür. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'nda sevke tabi tutulanlar arasında Suriye ve Medine Arapları da mevcuttur. Dahiliye Nezareti Şifre Kalem Müdüriyeti'nde sevke tabi tutulan bu Araplara dair çok miktarda belge bulunmaktadır. Bu belgelerden öğrendiğimiz kadarı ile Suriye ve Medine'de yaşayan Araplar Anadolu'ya nakledilmişler ve özellikle Aydın, İzmir bölgelerinde iskan edilmişlerdir. 1918 yılında savaşın sonlarına doğru bu Arapların tekrar yerlerine iadeleri yada memleketlerine dönmek istemeyenlerin Anadolu'da çeşitli bölgelere dağıtıldıkları görülmektedir⁷⁷.

Fakat uygulamada tehdit unsuru olma özelliğinin Ermenilerden gelmesi doğal bir sonucu yani çoğunlukla Ermenilerin sevke tabi tutulmasını sağladı. Kaldı ki, bu sonuç yüz yıllık bir hazırlık aşamasının, sistemli ve yavaş yavaş ortaya çıkartılan bir gerginliğin, bir ülkede yaşanan insan gruplarından birisinin tebaası olduğu devlete ve komşusu olan diğerlerine art niyeti ile yaklaşmasının bir sonucudur. Osmanlı hükümeti her ne yapsa kendisi hakkında verilen hükmü değiştirmesi mümkün değildi. Çünkü, Türklerin Ermenileri katlettiği hükmü yüz yıl öncesinden verilmişti.

Osmanlı hükümeti bir taraftan Ermenileri sevke tabi tutmaya çalışırken diğer taraftan başka bir sorunla karşılaşmıştı. Müslüman muhacirler. Binlercesi Rus ve Ermeni zulmünden kaçarak iç bölgelere sığınmak zorunda kalmışlardı. Hepsi aç, sefil ve perişandı. Çoğunun üzerinde giyebileceği elbiseleri dahi bulunmuyordu. Yozgat, Kayseri, Çorum, Niğde gibi bölgelerde bu muhacirlerle karşılaşan ve doğuda Ermenilerin ve Rusların ortaklaşa yaptıkları katliamları yaşayanların ağzından dinleyen Müslümanlar bir kat daha meysus oluyorlardı. Nitekim bu muhacirlerin iç bölgelere nakledilmesi önemli sorunları ortaya çıkarıyordu. Hükümet bu sorunları gidermek için çeşitli uygulamalarda bulundu.

⁷⁷ Anadolu'ya nakl edilmiş olan Arapların memleketlerine iadelerinde bir mahzur olup olmadığının inbasına dair Suriye, Beyrut vilayetlerine çekilen tel sureti için bkz. BOA. DH.ŞFR. D:86, Vsk:76 (19 Cemaziyelahir 1336/1 Nisan 1918); Medine ve Suriye Araplarından İzmir'e gidenlerin vesikalarının gönderilmesine dair bkz. BOA. DH.ŞFR. D:86, Vsk:78 (26 Cemaziyelahir 1336/8 Nisan 1918); Arap aileleri masrafına mukabil seferberlik tahsisatının gönderilmekte olduğu, arzularıyla memleketlerinden başka yerlere giden Arap ailelerine yol masrafı verilmeyeceğine dair yazı sureti için bkz. BOA. DH.ŞFR. D:86, Vsk:82 (27 Cemaziyelahir 1336/9 Nisan 1918)

26 Şubat 1916 tarihinde Erzurum bölgesinden kaçarak Sivas'a gelen halk bu bölgede izdiham meydana getirince bunlar Kayseri, Yozgat, Niğde ve Kırşehir gibi daha iç bölgelere nakledildiler⁷⁸. Harcamaları için beşbin lira nakit verilerek diğer ihtiyaçlarının karşılanması için emval-i metrukeden yardım alındı⁷⁹. Muhacirlerin kalacak yer sorununun en kolay çözümü ise Ermenilerden kalan okullara yerleştirilmeleri idi. Bu yolda emir veren hükümet ayrıca okullardaki eşyaların kıymetlerinin tespit edilmesini de istiyordu⁸⁰. Daha sonra 1916 yılında ise bu bölgelerdeki halkın sefaletinin giderek artması ve her geçen gün yeni mültecilerin bölgeye geliyor olması sebebi ile bunların ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile yevmiyelerinin artırılmasını talep etmiş, hükümet de Yozgat, Kırşehir ve Çorum bölgelerine dağıtılmak üzere çıkardığı ödeneği Osmanlı Bankası vasıtası Ankara Vilayeti'ne göndermişti⁸¹. Yine benzer bir talep Ankara bölgesi Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne bildirilmişti. Dahiliye Nezareti çıplak ve sefil vatandaşların ihtiyacının karşılanması için; 1-Büyüklerle verilen iki kuruş yevmiyenin üç kuruşa ve küçüklerle verilen bir kuruş yevmiyenin altmış paraya iblağını, 2-Emval-i metrukeden bulunmadığı taktirde çarşı ve pazardan iştirak olunarak muhtaç olanlara elbise imal veya suver-i saire ile elbise tedarik edilmesi tavsiye ediliyordu⁸².

Yozgat bölgesindeki muhacirlerin ihtiyaçlarını çok kısıtlı imkanları ile karşılamaya çalışan hükümet paraların iase ve yevmiye masrafları dışında kullanılmamasına dair emirler vermiştir⁸³. Ayrıca 26 Ekim 1916 tarihinde Çorum, Yozgat, Kayseri ve Niğde livalarında muhacirlerin sevk ve iskan işlerini düzenlemek üzere de Erzurum valisi Midhat Bey müfettiş olarak tayin edilmiştir⁸⁴. Kendisine verilen talimatname ile mültecilerin işlerinin teftiş edilerek bunların sefalet ve darlıkta kalmalarının önlenmesi istenmiştir⁸⁵.

Küçük bir bölge olan Yozgat için verdiğimiz bu yazışmalar göstermektedir ki, hükümetin tehcirin uygulanması ve güvenliğin

⁷⁸ BOA. DH.ŞFR. D:61, Vsk:114 (21 Rebiülahir 1334/26 Şubat 1916)

⁷⁹ BOA. DH.ŞFR. D:61, Vsk:124 (21 Rebiülevvel 1334/26 Şubat 1916)

⁸⁰ BOA. DH.ŞFR. D:54, Vsk:101 (9 Şaban 1333/22 Haziran 1915)

⁸¹ BOA. DH.ŞFR. D:70, Vsk:155 (4 Safer 1335/30 Kasım 1916)

⁸² BOA. DH.ŞFR. D:70, Vsk:18 (19 Muharrem 1335/15 Kasım 1916); Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1994, s.159.

⁸³ BOA. DH.ŞFR. D:66, Vsk:205 (10 Şevval 1334/10 Ağustos 1916)

⁸⁴ BOA. DH.ŞFR. D:68, Vsk:127 (28 Zilkade 1334/26 Ekim 1916)

⁸⁵ BOA. DH.ŞFR. D:69, Vsk:150 (5 Muharrem 1335/1 Kasım 1916); Talimatname zeyli için bkz. BOA. DH.ŞFR. D:69, Vsk:154 (5 Muharrem 1335/1 Kasım 1916)

sağlanması kadar karşısında bulunan en önemli sorunlardan biri çeşitli bölgelere dağılmış muhacirlerin iskanlarını yapmak, bunların barınma ve korunmasını sağlamaktır.

Yozgat Ermenilerinin sevk ve iskanları daha önce de belirtildiği gibi Ağustos ayının ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Bu süre içerisinde Yozgat Ermenilerinin sevk konusunda bazı iddialar ortaya atılmıştır. Boğazlıyan kaymakamlığına 15 Mayıs 1915 tarihinde tayin edilen Mehmet Kemal Bey vasıtası ile Ermenilerin bu kaza dahilinde katledildiğine dair şikayetler ortaya çıkmıştır. Bu şikayetlerin kaynağı ise gerçekte Kemal Bey'in Ermeni çeteleri ile yaptığı mücadeleden başka bir şey değildir. Nitekim, bu şikayetler üzerine Dahiliye Nezareti Ankara Vilayeti'ne gönderdiği şifre yazı ile Kemal Bey hakkındaki şikayetlerin doğruluk derecesinin tahkik edilmesini istemiştir⁸⁶.

Şikayetler üzerine 26 Mayıs 1915 tarihinde Ankara'ya hareket eden Tahkik Heyeti⁸⁷, bölgeye gelerek araştırmalarına başlamıştır. Fakat bu tarihlerde heyetin herhangi bir bulguya rastladığı tespit edilememektedir. Daha sonra Kemal Bey'in Boğazlıyan Kaymakamlığı görevinden ayrıldığı 23 Nisan 1916 tarihinden yaklaşık bir yıl kadar sonra 8 Ocak 1917'de Ankara Meclis-i İdaresi ve 12 Nisan 1917'de de Şura-yı Devlet, Kemal Bey Hakkında yargılama kararı aldı⁸⁸. Kemal Bey hakkındaki suçlamalar, kazaya ait emval-i metrukeye yapılacaklar konusunda müsamaha göstermediği ve halkın eşyalardan bir kısmını evlerine götürdüğü, bu durumu bilmesine rağmen engellemek için hiçbir teşebbüste bulunmayıp sessiz kaldığı, bu tür işleri yapanlardan borç para aldığı, bu nedenle yağmacıları gizlemeye çalıştığı şeklinde idi⁸⁹. Kemal Bey, Boğazlıyan İstinaf Mahkemesi'nde yargılanarak 7 Ekim 1917 tarihinde üç ay hapis ve

⁸⁶ BOA. DH.ŞFR. D:54-A, Vsk:326 (28 Ramazan 1333/9 Ağustos 1915)

⁸⁷ Heyet-i Tahkikiye'nin Ankara'ya hareketi hakkındaki yazı sureti şöyledir: "Ankara Vilayeti Mülkiye Müfettişi Muhtar Bey'e; Adana, Halep, Suriye vilayetleriyle Urfa, Zor, Maraş livaları dahilindeki Ermenilerin esna-yı sevkinde vazife-i umurelerini su-i istimal eden ve hilaf-ı kanun efal veharekatı müşahid olan memurin ve jandarma hakkında tahkikat-ı mukteziye icrasıyla cürümleri sabit olanları Divan-ı Harblere tevdi eylemek üzere Mahkeme-i İstinaf Reis-i Evveli Asım Bey'in riyaseti tahtında İzmir jandarma muntka müfettişi Kaimmakam Muhiddin Bey ile zat-ı valalarından müteşekkil bir komisyonun vilayat ve evliye-i mezkureye izamu tekarrür eylemiş olmağla heyet-i mezkurenin darsaadetten hareketinde iltihak etmeniz lüzumu beyan olunur". Bkz. BOA. DH.ŞFR. D:56, Vsk:186 (12 Receb 1333/26 Mayıs 1915)

⁸⁸ Ali Çankaya, Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları İle Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, (Mülkiye Şeref Kitabı) (1860-1923), Cilt:III, Ankara 1968-1969, s.1156-1157; Bilgi, Kemal Bey'in Yargılanması, s.92.

⁸⁹ Ersümer, Ermeni Tehciri ve Yargılanmaları, s.49.

dört ay memuriyetten uzaklaştırma cezası almıştır. Kemal Bey, memurların terk edilmiş mallardan eşya satın almasını yasaklayan bir emir bulunmadığını belirterek karara itiraz etmiş ve 25 Temmuz 1915 tarihinde itham edildiği suçlardan Konya İstinaf Mahkemesi kararı ile beraat etmiştir⁹⁰.

Konya İstinaf Mahkemesinin bu beraat kararı Mehmet Kemal Bey için bir son olmamış, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalaması ile değişen siyasal şartlar, onun kendisine karşı ihdas edilen yeni suçlarla göstermelik bir mahkemede yargılanması ve idam edilmesine kadar uzanmıştır.

Tehcirden Dönen Yozgat Ermenilerinin Durumu

27 Mayıs 1919 tarihinde alınan tehcir kararından sonra Türkiye'den 438.758 kişi tehcire tabi tutulmuş, bunlardan 382.148 kişi tehcir bölgesine varmıştı. Yozgat'tan da tehcire tabi tutulanların nüfusu 10.916 kişi idi. Hükümet, tehcir işlemini 21 Şubat 1916 tarihinde verdiği bir emir ile tamamen durdurmuştu. Daha sonra yayınlanan bir genelge ile bu kararın zararlı faaliyetleri görülenlere teşmil edilemeyeceğini, bu gibilerin toplanarak Zor sancağına sevkleri gerektiği belirtilmişti. Fakat görülen lüzum üzerine 15 Mart 1916 tarihinde aldığı bir karar ile sevkıyatın durdurulduğunu ve ne sebeple olursa olsun Ermeni sevkıyatının yapılmaması gerektiğini vilayetlere bildirmiştir⁹¹.

Bu kararlar üzerine Ermeni sevkıyatı durdurulmuştu. Sultan Vahideddin'in tahta çıkması ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın nüfuz kaybetmesinden sonra da Ermenilerin geri dönmelerine dair haberler basında yer almaya başlamıştı. Nitekim, bu doğrultuda ilk karar bir bakıma geçiş hükümeti sayılan Ahmet İzzet Paşa hükümeti tarafından 18 Ekim 1918 tarihinde yayınlanmış ve Ermenilerin geri dönüşleri ile ilgili çalışmalar başlatılmıştı.

Bu çalışmalar sonucu tehcire tabi tutulan Ermenilerden bir kısmının Yozgat bölgesine geri döndüğü tespit edilmektedir. Ankara Valiliği'nden 26 Ağustos 1919 tarihinde gönderilen bir telde Yozgat'a avdet eden Ermenilerin 150 hane oldukları bildirilmektedir⁹². Bu yazışma dışında başka bir bilgiye sahip olmadığımızdan Yozgat'a dönen Ermenilerin tam anlamı ile nüfuslarını tespit etmek mümkün olmamaktadır.

⁹⁰ Ersümer, Ermeni Tehciri ve Yargılanmaları, s.51-52; Bilgi, Kemal Bey'in Yargılanması, s.93; Çankaya, Yeni Mülkiye Tarihi, s.1156-1157.

⁹¹ Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, s.81-82.

⁹² BOA. DH.KMS. D:50-2, G:46 (30 Zilkade 1337/16 Ağustos 1335/1919)

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden yapılan tebliğlerde tehcirden dönen Ermenilerin mallarının bütünü ile teslim edilmesi ve işlerinin temini konusunda azami gayret sarf edilmesi bildirilmiştir⁹³. Nitekim mutasarrıflıktan verilen bilgiye göre, bölgeye dönen Ermenilere ait olan emval-i metrukeleri kendilerine tamamen iade edilmiştir⁹⁴. Fakat özellikle Boğazlıyan kazasında bir çok Ermeni mallarının gasb edildiğini ileri sürerek mahkemeye müracaat etmişlerdir. Bu şekilde mahkemeye yapılan müracaatların sayısı 178 adet idi. Bunlardan 55'inin müracaatları mahkeme tarafından reddedilmişti. Mahkemeye intikal eden davalardan 11'i delil yetersizliği sebebi ile mahkemece olumsuz karar verilmiş, 7 dava iddai sahiplerinin mahkemeye gelmemeleri sebebi ile mahkemeden sukut etmiş, 43 adedi mahkeme dışında sorunlarını çözmüşler ve müracaatlarını askıya almışlar, 62 adedi ise mahkemede bulunmakta idi⁹⁵.

Bölgedeki en önemli sorunlardan biri de tehcirden dönen Ermenilerin işlerinin sağlanması idi. Ankara valiliği gönderdiği bir yazı ile bunların durumlarını soruyor, hanesi olmayanların ve işe yardımı almayanların sayılarının bildirilmesini ve Amerikalıların gönderdiği yardım parasından Yozgat Ermenilerinin yararlanıp yararlanmadıklarını öğrenmek istiyordu⁹⁶. Bu tele Yozgat Mutasarrıflığı'ndan verilen cevaba göre; Yozgat'ta bulunan Ermenilerden sanatı olmayanlara işe bedeli karşılığında zahire veriliyor, sanatı olanlar ise mesleklerini icra ederek geçimlerini sağlıyorlardı. Ayrıca, Yozgat halkı ve hayırseverleri tarafından yardım yapılmakta ve bu yardımlar sonucunda 5.500 liralık para toplanmış idi. Geri dönenlerden çoğu hanelerine yerleşmişler, hanesi olmayanlardan bir kaçı ise ortaklaşa olarak belirli haneleri kullanmakta idiler. Amerikalılar tarafından verilen yardım parası ise Yozgat Ermenilerine ulaşmamıştı⁹⁷.

Mutasarrıfın telindeki bilgilerden Yozgat hayırseverlerinin yardım yapmak için kampanya yapmaları ve para toplamaları ilgi çeken bir bilgidir. Çünkü, benzer bir kampanyayı daha önce Müslümanlar zor durumda bulunan Osmanlı askerleri için düzenlemişler, fakat bu kampanyaya Ermeniler tarafından hiç şekilde para yardımında bulunulmamış ve bu

⁹³ BOA. DH.ŞFR. D:100, Vsk:98 (10 Ramazan 1337/9 Haziran 1919)

⁹⁴ Vilayetten emval-i metruke davaları ile bilgi verilmekte ve bütün malların iade edilmesine rağmen kimi davaların devam etmekte olduğu bildirilmektedir. BOA.DHKMS. D:65, G:18 (31 Temmuz 1335/1919)

⁹⁵ Bidayet Mahkemesi'nden Osman Sıdkı ve Müdde-i Umumi Refik tarafından yazılan rapor suretleri için bkz. BOA. DH.KMS. D:65, G:18 (6 Nisan 1335/1919 ve 21 Mayıs 1335/1919)

⁹⁶ BOA.DH.KMS. D:50-2, G:46 (31 Temmuz 1335/1919)

⁹⁷ BOA.DH.KMS. D:50-2, G:46 (26 Ağustos 1335/1919)

davranış Müslümanlar tarafından üzüntü ile karşılanmıştı. Ermenilerin Müslümanlardan esirgedikleri yardımlaşma tavrını, Ermenilerin sıkıntılı anlarında Müslümanların sergiledikleri görülmektedir.

Ermenilerin tehirden dönmesinden sonra Ermeni Patrikhanesi durumu kontrol etmek için her bir bölgeye bir sorumlu memur göndermiştir. Yozgat, Ankara, Boğazlıyan ve Keskin havalisindeki tehirden dönen kişilerin işlerinin dağıtılmasına yardım etmek üzere Mardiros Halaysan Efendi tayin edilmiş, Patrikhane bu şahsın çalışmalarında mahalli yöneticilerin kolaylık sağlamasını Dahiliye Nezareti'nden talep etmiştir⁹⁸. Talep üzerine Dahiliye Nezareti Ankara vilayetine burumu bildirir bir tel çekerek gönderilen memura azami kolaylığın sağlanmasını istemiştir⁹⁹.

Mardiros Efendi'nin bölgeye gelmesinden sonra Ermenilerle ilgili kimi sorunlar şikayet konusu olarak Patrikhaneye ve oradan da Dahiliye Nezareti'ne iletilmiştir¹⁰⁰. Bu şikayetlerden birisi, Adağmadeni müdde-i umumisi Şefik Efendi'nin bir Ermeni kızını din değiştirmeye zorlayarak oğluna cebren nikahlaması idi. Vilayet'in durumu bildirmesi üzerine Akdağmadeni'nde bir tahkikat başlatılmıştı. Kaza kadısı Tevfik ve Ermeni Cemaati Vekili Mihran ve azadan Mihran Efendiler olayı inceleyerek kızın cebren değil kendi rızası ile din değiştirerek Mustafa adındaki Müslüman ile evlilik yaptığını tespit etmişler ve kızın bu husustaki ifadelerini kayda geçirmişlerdir¹⁰¹.

Dikkat çeken bir husus; aynı dosya içerisinde bulunan belgelerden bir çok bölgeye ait olmak üzere benzer şikayetlerin yapıldığıdır. Fakat ilginçtir ki, diğer bölgelerde de benzer tahkikatlar yapılarak şikayetlere konu olan evliliklerin cebren değil şahısların kendi rızaları ile yapılmış olduğu ve Ermeni kadınların kocalarından ayrılmak istemedikleridir. Örneğin, Patrikhane Mamuretülaziz vilayetinde bulunan Meryem Abdalyan adındaki bir Ermeni kızının iade edilmesi konusunda Dahiliye Nezareti'ne müracaatta bulunmuş yapılan tahkikat sonucu kızın kocasından ayrılmak istemediği tespit edilmiş, ve kızın ifadeleri kendi el yazısı ile imza edilmişti¹⁰².

⁹⁸ BOA. DH.KMS. D:53-1, G:74 (17 Haziran 1335/1919)

⁹⁹ BOA. DH.KMS. D:53-1, G:74 (21 Haziran 1335/1919)

¹⁰⁰ Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü bu şahsın faaliyetlerinin yetimlere yardım etmek olmayıp aksine bu bahane ile Ermeniler arasında fesat fikirler yaymak olduğunu tespit etmiş ve hareketlerinin kontrol altında tutulmaları gerekliliğini Kayseri'ye bildirmiştir. BOA. DH.ŞFR. D:104, Vsk:246 (24 Safer 1338/18 Kasım 1919)

¹⁰¹ BOA. DH.KMS. D:50-2, G:41 (26 Haziran 1335/1919)

¹⁰² Zabıt varakasını imzalayanlar Ekmekçi Avadis, Demirbeğli Ermeni Demircioğlu Kabril, Şatırzade Mustafa Efendi'nin gelini Meryem, İmam Halil, Muhtar Mustafa idi. Bkz. BOA. DH.KMS. D:50-2, G:41 (15 Temmuz 1335/1919)

Burada bir soru akla gelmektedir. Acaba Patrikhane bu gibi olayların adedini fazlalaştırarak ileride yapılacak bir propaganda için malzeme mi toplamak istemektedir? Kaldı ki, Patrikhane bu gibi hadiselerde şikayete konu olan Ermenilerin doğrudan iadesini talep etmektedir. Bu konuda İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Webb'in 2 Aralık 1919 tarihindeki bir raporu Patrikhane'nin bu gibi olayları gündeme getirmesinin sebebini de bir bakıma açıklamaktadır. Webb'e göre bugünün üç meselesi; asayişsizlik, Ermeni kızlarının kurtarılması ve halkta bulunan silahların toplanmasıdır¹⁰³.

Patrikhane'nin görünürdeki girişimleri yalnızca kadınların iade edilmesi ile kalmamaktadır. Eytamhanelerde bulunan Türk yetimlerine, Ermeni yetimlerinin adedini fazla gösterebilme çabası ile sahip çıkarak hem bunları propaganda aracı olarak kullanmak istemiş, hem de bu çocukları Hıristiyanlaştırmıştır. Bu yoldaki bazı bilgiler İleri gazetesinde yer almaktadır. Gazetenin verdiği bilgiye göre Kayseri'de bulunan 200 kimsesiz çocuk İngilizler tarafından İstanbul'a götürülerek Ermeni Patrikhanesi'ne teslim edilmişti¹⁰⁴. Konuyu takip eden İleri gazetesi, bu çocukların durumunu incelemek üzere bir muhabirini çocukların kaldığı haneye göndermişti. Muhabir çocuklarla yaptığı konuşmada çocukların Ermeni olduklarını kabul etmeleri için dayak yediklerine ve vücutlarının morardığına şahit olmuştu¹⁰⁵. İleri gazetesinin yayınlarından rahatız olan Patrikhane Dahiliye Nezareti'ni Hamamcıyan Efendi'yi göndererek yayınlardan duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir¹⁰⁶.

Fakat bütün bu çabalar göstermektedir ki, Ermeni Patrikhanesi masum Ermenileri de kullanarak Türkiye'ye karşı tutumunu bütün hızı ile devam ettirmektedir. Nitekim Ermeni Patrikhanesi'nin bu politikasının bir sonucu olarak Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra yapılan girişimlerle 6 Aralık 1919 tarihinde Rum ve Ermeni kiliseleri Türkiye'ye karşı işbirliği yapmak amacı ile Rum-Ermeni Kiliseler Birliği'ni kurmuşlardır¹⁰⁷. Propaganda ve kin yalnızca mütareke ortamında değil Türklerin varlık-yokluk savaşı olan Milli Mücadele'de de kendisini göstermeye başlamıştı. Öyle ki, Patrikhane'nin propagandalarında Mustafa Kemal Paşa çete reisi olarak vasıflandırılıyor ve Ermenilerin bulunduğu bölgelerde Milli Mücadele'ye karşı Ermeni örgütlenmeleri ortaya çıkıyordu. Bu örgütlenmelerden biri de Yozgat ve civarında idi.

¹⁰³ Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989, s.9.

¹⁰⁴ İleri, 27 Mayıs 1335/1919, no:499-117.

¹⁰⁵ İleri, 2 Haziran 1335/1919, no:506-124.

¹⁰⁶ İleri, 6 Haziran 1335/1919, no:509-127.

¹⁰⁷ Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986, s.64.

Milli Mücadele Döneminde Yozgat Ermenileri ve Çapanoğlu İsyanı

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkışını tespit eden Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'nun her tarafı İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmış ve haksız işgaller karşısında kalan Türk milleti ise bu durumda türlü çareler aramak zorunda kalmıştı. Atatürk'ün Nutuk'ta belirttiği gibi bu çareler tamamen mahalli çerçevede kalıyor ya da bir ülkenin himayesini istemek şeklinde ortaya çıkıyordu. Fakat bu düşüncelerin dışında bir düşünce daha vardı ki o da; "hakimiyet-i milliyeye müstenit, bilakaydüşart müstakil bir Türk Devleti tesis etmektir"¹⁰⁸. İşte bu kurtuluş çaresi daha sonradan bütün müdafaa-i hukuk hareketlerini kapsayan ve bu hareketlere yön veren bir düşünce olmuştur.

Milletin kendi iradesine hakim olması düşüncesi ile Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal, bu amacı gerçekleştirmek için Türk milletini teşkilatlandırmak gayreti içerisine girmişti. Fakat bu çaba kimi bölgelerde İtilaf Devletleri'nin, Damat Ferit hükümetlerinin ve kiliselerin propagandaları ile çetecilik faaliyetleri olarak görülmekte idi. Böyle bir bakış açısının şekillendiği bölgelerden biri de Yozgat idi. Yozgat Kilise Heyeti 23 Haziran 1919 tarihinde Ermeni Patrikhanesi'ne yazdığı bir mektupta, Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan çetenin elemanları tarafından Çokmakçıyan Mıgırdıç adındaki bir Ermeninin öldürüldüğü ve Gödeçli köyünde yedi Ermeni kadının ırzına geçildiği bildiriliyordu¹⁰⁹. Dahiliye Nezareti tarafından iletilen şikayet üzerine Yozgat Mutasarrıflığı tarafından bir tahkikat başlatıldı. Bu tarihteki Yozgat Mutasarrıfı, 24 Kasım'da Dahiliye Nezareti'nin aldığı bir karar ile İsmail Hakkı Bey'in

¹⁰⁸ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1982, s.12. Mustafa Kemal Paşa tarafından ileri sürülen bu düşünce O'nun 1918 yılı Kasım ayı başlarında Ali Fuat Paşa ile Adana'da yaptıkları bir görüşmede ilk kez gündeme geliyordu. Bu görüşmede Mustafa Kemal; "Artık milletin bundan sonra kendi haklarını kendisinin araması ve müdafaa etmesi, bizlerin de mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz lazımdır" diyor ve Ali Fuat Paşa da bu fikre katılıyordu. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953, s.29.

¹⁰⁹ BOA. DH.KMS. D:50-2, G:34 (Dahiliye Nezareti'nden Ankara Vilayeti'ne 19 Temmuz 1335/1919 tarihli tel); Mustafa Kemal Paşa'yı ve Anadolu'da gelişen milli mücadeleyi karalamayı hedef alan propagandalar daha sonra da devam etmiştir. İngiliz Milletvekillerinden Ermeni dostu Aneurin Williams, 9 Ocak 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth'a gönderdiği mektupta, Londra Belediye Başkanı'nın kurmuş olduğu "Ermeni Yardım Fonu"nun Anadolu'daki baş temsilcisi rahip Harold Buxton'dan oldukça endişe verici haberler aldığını bildiriyordu. Bu haberlere göre, Türk milliyetçilerinin önderi Mustafa Kemal, 50.000 ile 100.000 arasında Ermeni'yi Bağlaşıklar korumaz ise katledeceklermiş. Bkz. Sonyel, Tehcir ve Kırımlar Konusunda, s.147.

yerine tayin edilen Leon Efendi adındaki bir Ermeni idi¹¹⁰. Dolayısı ile şikayetler Ermeni kilisesinden yapılıyor, bu şikayetlere cevap verme vazifesi ise şehrin mülki amiri Leon Efendi'ye düşüyordu. Leon Efendi tarafından yapılan tahkikat sonucunda; Mustafa Kemal Paşa'nın adamları tarafından öldürüldüğü söylenen Çomakçıyan Mıgırdıç'ın dört ay önce ölmüş bulunduğu, bu tarihte Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetinin söz konusu bile olmadığı, Belediye tabibi Karabet Efendi'nin şahsın eceli ile ölmüş olduğuna dair raporu bulunduğu, kadınların ırzlarına geçildiğine dair haberlerin de tamamen yalan olduğu belirtiliyordu¹¹¹.

Bu şikayetten hemen sonra Yozgat kilisesinden Patrikhane'ye ulaşan diğer bir şikayete göre, Yozgat'tan Boğazlıyan'a ticaret maksadı ile giden on bir kişilik Ermeni ailesinin kayıp olduğu bildiriliyordu¹¹². Bu konuyu da araştıran Yozgat Mutasarrıfı Leon Efendi Dahiliye Nezareti'ne konu ile ilgili şu teli gönderiyordu:

“Bera-yı ticaret Yozgat'tan Boğazlıyan taraflarına gitmiş olan onbir nüfus Ermeni kayıp olarak hayat ve mematlarından haber alınmadığı ve ikisinin telef edilmiş olduğu Ermeni murahhasalığından ba-müzekkire beyan olunması üzerine keyfiyet Boğazlıyan kaymakamlığına işar olunmuş ve merkumundan iki kadının Ermeni millet vekili tarafından Keller karyesine gönderilmiş olduğu ve diğerlerinin kaza dahilinde sanat etmekte olduğu cevabın beyan edilmiş idi. Kellere sevk edilmiş olan iki kadının bu kere Yozgat'a gelmeleri üzerine icra olunan tahkikatta bunlar esasen ondört nüfus Kıpti olup bera-yı ticaret Kayseri taraflarına gitmekte iken Kayseri'nin Akin karyesi civarında eşhas-ı meçhule tarafından katledildiği ve katiller Kayserice tayyün ederek derdest-i takip bulunduğu ve diğerlerinin Boğazlıyan dahilinde icra-yı sanat etmekte oldukları anlaşılmağla eşhas-ı merkumeye liva dahilinde tecavüzatta bulunulmamış olduğu ve keyfiyetin Kayseri Mutasarrıflığı'ndan istilam edildiği maruzdur. Mutasarrıf Leon”¹¹³.

Leon Efendi'nin de bildirdiği gibi şikayet konusunun Ermeniler ile herhangi bir ilgisi yoktur. Fakat anlaşıldığı kadarı ile kimi olumsuz hareketleri Ermenilere yönelik gibi göstermek isteyen kilise ve Patrikhane aldığı her duyumu değerlendirmeye çalışmaktadır.

Bu şikayetler özellikle Boğazlıyan bölgesinde artmıştı. Mıgırdıç Muradyan adındaki bir Ermeni Çağadamard gazetesine bir tel göndererek Boğazlıyana dışındaki eşkıyanın çokluğundan Kayseri'ye gidilemediğini¹¹⁴, yoculara refakat eden jandarmaların atlarının eşkıya tarafından alındığını bildiriyor, başka bir

¹¹⁰ Bilgi, Kemal Bey'in Yargılanması, s.49.

¹¹¹ BOA. DH.KMS. D:50-2, G:34 (29 Temmuz 1335/1919)

¹¹² BOA. DH.KMS. D:50-2, G:40 (18 Ağustos 1335/1919)

¹¹³ BOA, DH.KMS. D:50-2, G:40 (18 Ağustos 1335/1919)

¹¹⁴ BOA. DH.ŞFR. D:101, Vsk:15 (6 Şevval 1337/5 Temmuz 1919)

şikayette de Kayseri muntkası dahilinde Derbent ve Gökdere mevkilerinin eşkıya yatağı olduğu bildiriliyordu¹¹⁵.

Bu asayişsizlik şikayetlerinin artması üzerine bölgeye gönderilen bir teftiş heyeti durumu inceleyerek Boğazlıyan kaymakamı Avni (Doğan) Bey'in başka bir bölgeye nakledilmesinin uygun olacağını bildirdi. Bunun üzerine Avni Bey Ereğli kaymakamlığına tayin edildi. Avni Bey'in Ereğli kaymakamlığına tayin edilmesi gerçekte bölgedeki Ermeni çetelerine karşı aldığı tavır nedeni ile gerçekleşmişti. Kendi ifadelerine göre, Boğazlıyan'da ortaya çıkan otuz kişilik Ermeni çetesi Türk köylerinde tahribatta bulunmaya başlamışlar, kendisi de çeteyi dağıtmak için büyük gayret sarfederek saldırıya uğrayan Türk köylerine 400 mavzer dağıtmış, bu durumda çete tutunamayarak dağılmıştı. Bu hareketi Ermenilerce Patrikhane vasıtası ile İngiltere mümessilliğine şikayet edilmiş ve kendisinin görevden alınmasına sebep olan soruşturma başlatılmıştı¹¹⁶.

Gerçekten de Avni Bey'in ifade ettiği gibi Boğazlıyan bölgesinde faaliyet gösteren en büyük çete Samule çetesi idi. Ankara Valiliği'nin 24 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bölgedeki çeteler hakkında verdiği bilgide, çetenin Boğazlıyan ve Akdağmadeni bölgelerinde icraatta bulunduğu anlaşılmaktadır¹¹⁷. Bu çetenin tenkili için aynı gün Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Kumandanlığı'ndan yardım talep edilmişti¹¹⁸. Ayrıca Sivas Valisi tarafından gönderilen başka bir telde de Samuel çetesi hakkında bilgi verilerek, çetenin Tenüs bölgesinde olduğunun bildirildiği ve çetenin 50-60 mevcudu bulunduğu, daha önce bu havalide hayli cinayet işledikleri, tekrar faaliyetlerine başlamadan tenkil edilmeleri gerektiği bildirilmekte idi¹¹⁹. Gerek Boğazlıyan Kaymakamı Avni Bey'in aldığı ve gerekse Sivas Vilayet'inden gönderilen asker yardımları ile Samule çetesi 4 Eylül 1919 tarihinde Aziziye'nin otuz kilometre güneybatısında bulunan Karakilise mevkiinden Adana Vilayeti'ne geçiş yapmıştı¹²⁰.

Bu geçişin bir sebebi bölgede çetecilik için zorlaşan şartlar olduğu gibi diğer sebebi de Adana'da bulunan Fransızların Ermeni çetelerini koruma altında tutmaları ve çeteler vasıtası ile Müslüman halk üzerinde baskı kurmaya çalışmaları idi. 11 Ekim 1919 tarihinde hazırlanan bir raporda Kayseri'de isim değiştirmiş üç Ermeninin yakalandığı bildiriliyordu. Bu şahısların ayakkabılarının içerisinde çıkan Ermenice yazılı kağıtların tercümesinden bunların Ermeni çetelerine mensup ve Adana'dan geldikleri anlaşılmıştı. Üzerilerindeki mektupta; Ermeni çetelerinin silahlarının

¹¹⁵ BOA. DH.ŞFR. D:101, Vsk:19-85 (16 Şevval 1337/15 Temmuz 1919)

¹¹⁶ Meşhur Valiler, s.474.

¹¹⁷ ATASE, K:14, G:100 (24 Mayıs 1335/1919)

¹¹⁸ ATASE, K:351, G:208 (29 Mayıs 1335/1919)

¹¹⁹ ATASE, K:315, G:6 (12 Temmuz 1335/1919)

¹²⁰ ATASE, K:98, G:61 (9 Eylül 1335/1919)

Fransızlar tarafından alınmadığı ve bu gibilerin serbest bırakıldığı, Müslümanlara yapılacak taarruz için Ermeni çetelerinin Adana ve Urfa'da toplandıkları bildiriliyordu¹²¹. Nitekim, Samuel çetesi bu uygun şartlardan faydalanmak ve daha çok Müslüman kanı dökebilmek amacı ile Adana'ya geçiş yapmıştı¹²².

Ermenilerin bölgedeki faaliyetleri alınan önlemler ile kısıtlansa da her bir fırsatta Milli Mücadele'ye karşı oluşan güçlerle işbirliği yapabildiklerini de göstermiştir. Yozgat'ta Çapanoğulları tarafından Mustafa Kemal ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı başlatılan ayaklanmada da yer almışlardır.

12 Ocak 1920 tarihinde açılarak çalışmalarına başlayan son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı İtilaf Devletleri'nin 16 Mart'ta İstanbul'u işgal etmeleri üzerine aldığı bir karar ile görüşmelere ara verilmesini kabul etti¹²³ ve 11 Nisan 1920'de de Padişah iradesi ile Meclis fesih olundu¹²⁴. Bu gelişmeler yaşanırken Anadolu'da bulunan Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa, olağanüstü yetkilere haiz bir Meclis kurulması için vilayetlere genelge yollamıştı¹²⁵. Bu genelgenin gönderilmesinden bir müddet sonra da Ankara'da kurulacak Büyük Millet Meclisi'nin seçimlerine başlanmıştı. İstanbul hükümeti bu girişimi önleyebilmek için Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'ye; Anadolu'daki hareketin kuva-yı bağıyye olduğuna ve bu harekete katılanların öldürülmelerinin farz olduğuna dair" bir fetvayı Meclis-i Mebusan'ın feshedildiği gün 11 Nisan'da yayınlamıştı¹²⁶. Anadolu'daki hareketi yok etmek amacını taşıyan bu genelge ile birlikte Anadolu'da hareketlenmeler ortaya çıkmıştı. Nitekim Yozgat'ta Hürriyet ve İtilaf Fırkası başkanı olan Çapanoğlu Edip ve kardeşi Celal'in liderliğini yaptığı bir isyan çıkartılmıştır¹²⁷. İsyanın çıkarılma sebebi Çapanoğulları'nın Ankara'da açılacak Meclis'e karşı tavır almaları idi. Çapanoğulları, İngilizlerin ve İstanbul hükümetinin Mustafa Kemal Paşa

¹²¹ ATASE. K:104, G:120 (11 Teşrin-i evvel 1335/11 Ekim 1919)

¹²² ATASE. K:270, G:117 (22 Aralık 1335/1919)

¹²³ 18 Mart günlü içtimada önce Sinop Mebusu Rıza Nur, İtilaf Devletleri nezdinde işgali ve tutuklamaları protesto için bir takrir verdi. Daha sonra ise Bolu mebusu Hilmi Bey, emniyet sağlanıncaya kadar görüşmelere ara verilmesi şeklindeki bir takriri Meclis'e sundu. Yapılan oylamada görüşmelere ara verilmesi kabul edildi. Bkz. MMZC, 14.İçtima (18 Mart 1336/1920), s.496-497.

¹²⁴ Sultan Vahideddin 11 Nisan 1920 tarihli iradesi ile dört ay içinde tekrar toplanması şartıyla Meclis'i kapatmıştı. Bkz. Takvim-i Vekayii, 13 Nisan 1336/1920, no:3826

¹²⁵ Genelge metni için bkz. Nutuk,I, s. 424-426

¹²⁶ Ahmet Yaşar Ocak, Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı (8-27 Haziran 1920), Türk Kültürü Araştırmaları, VII-VIII-IX-X, Ankara 1970-1973, s.85.

¹²⁷ Türk İstiklal Harbi, Cilt:VI, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar 1919-1921, T.C: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınlar Serisi, Ankara 1974, s.140-141.

hareketini ittihatçı teşebbüsü olarak gösteren propagandaların etkisi altında kaldıkları görülmektedir¹²⁸.

Diğer taraftan Heyet-i Temsiliye'nin kendi otoritesini tesis etmeye çalışması sonucu Afyon Mutasarrıfı bulunan Çapanoğlu Celal Bey'i ve Yozgat Mutasarrıfı Necip Bey'i görevinden alması Yozgat'ta Heyet-i Temsiliye'ye karşı gelecek nüveyi ortaya çıkarmıştı¹²⁹. Bu arada Heyet-i Temsiliye'nin Yozgat'taki temsilcisi olarak Sivas Kongresine de katılan Madenli Yusuf Bahri Bey'i tayin ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı için seçilecek mebusları tespit etmesi, bölgede nüfuzlarını canlandırmaya çalışan Çapanoğullarını Milli Mücadele karşıtı bir konuma yitmiş olmalıdır¹³⁰. Nitekim, İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'da kurulmasına karar verilen Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri için yapılan görüşmelerde Celal ve Edip Beyler; "Böyle bir Meclis ve seçim, kanuna aykırıdır. Bu Sultan'a karşı ayaklanmadır" diyorlardı¹³¹.

Çapanoğullarının karşısında Yozgat Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi'nin başı çektiği bir grup oluşmuş ve bunlar Çapanoğullarına aldirmeden Yozgat mebuslarını seçmişlerdi. Bu mebuslar, Feyyaz Ali Bey, İsmail Fazıl Paşa, Mehmet Hulusi Efendi, Rıza Bey ve Süleyman Sırrı Beydi. Mebusların Ankara'ya hareket etmesinden sonra Ankara'ya otuz kadar imza ile bir tel çekerek Meclis teşekkülünün Padişah arzusuna ve kanunlara aykırı olduğunu Heyet-i Temsiliye'ye bildirdiler¹³².

Bu şartlarda başlayan ilk isyanı Sivas-Yenihan'da Postacı Nazım çıkardı. Bu isyanı teftiş etmek için Yozgat'a gelen Kılıç Ali Bey, Nazım isyanının çok genişlemiş olduğunu görünce bu isyanın Yozgat bağlantısını kesmek için Çapanoğlu Edip ve Celal Beyleri göz hapsine almıştır. Kılıç Ali Bey'in bu hareketin, Arapseyfi bölgesinde bulunan Çapanoğlu Halit Bey öğrendiğinde, Yozgat'a geleceğini Kılıç Ali Bey'e iletmıştır. Durumun kötüleşeceğini anlayan Kılıç Ali Bey müfrezesi ile birlikte Boğazlıyan'a çekilmiştir. Bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşa, Yozgat mebuslarından oluşan bir nasihat heyetini Çapanoğullarını ikna etmek için gönderdi ise de, heyet bunda başarılı olamadı. Çapanoğulları 8 Haziran'da Yozgat'ı terk ederek fiilen isyanlarını

¹²⁸ Ocak, Çapanoğlu İsyani, s.90; Heyet-i Temsiliye, Hürriyet ve İtilaf, Nigehban, Rum ve Ermenilerin milli hareketi ittihatçı hareketi göstermelerinin olumsuz sonuçlar doğuracağını bildiği için 14 Ekim 1919 tarihinde bu propagandaları tezkip etme kararı almıştı. Bkz. Heyet-i Temsiliye Kararları (Hazırlayan:Bekir Sıtkı Baykal), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989, s.21.

¹²⁹ Ocak, Çapanoğlu İsyani, s.93.

¹³⁰ Heyet-i Temsiliye son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerinde Yozgat mebusluklarına Bahri Bey'i, Avni Bey ve Süleyman Sırrı Beyleri tasvip etmişti. Bkz. Heyet-i Temsiliye Kararları, s.19.

¹³¹ Türk İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, s.141.

¹³² Ocak, Çapanoğlu İsyani, s.95.

başlattılar. Topladıkları adamlarla da 14 Haziran'da Yozgat'ı işgal ederek Padişah adına şehirde hüküm sürmeye başladılar. Yozgat ve çevresinin isyancılar tarafından tamamen ele geçirebileceği endişesi ile Eskişehir'de bulunan Çerkez Ethem kuvvetleri isyanın bastırılması için Yozgat'a sevk edildiler¹³³.

20 Haziran'da Ankara'dan çıkan Çerkez Ethem kuvvetleri 23 Haziran'da Yozgat'a ulaştılar. Kuvvetler aynı günün akşamı Yozgat'a girdiler. 24 Haziran 1920 tarihinde Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya gönderilen bir raporda Ethem Bey kuvvetlerinin asilerle savaşarak 23 Haziran akşamı şehre girdiği ve asilerden 50 kişinin maktul ve bir kısmının esir edildiği bildiriliyordu. Bu isyana iştirak eden Ermeniler Yozgat'taki evlerden bazılarını saklanarak Kuva-yı Milliye kuvvetlerine karşı silah ve bomba atmaya başlamışlardı. Bu durumda Ermenilerin bu evlerden çıkmalarını temin etmek için Kuva-yı Milliye kuvvetleri silah ve bomba atılan evlere top atışı ile mukabele ettiler¹³⁴. Çerkez Ethem kuvvetleri Yozgat'taki Çapanoğlu ve Ermeni isyanına çok sert bir müdahale ile karşılık vererek, gerek Müslümanları ve gerekse Ermenileri büyük bir şiddetle tedip etti.

Nitekim bu hadise Yozgat Ermenilerinin 6 Ocak 1893 tarihinde başlayan isyan ve çetecilik faaliyetlerinin kaydedilen son halkası oldu.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonunda toplanan Paris Barış Konferansı'na Ermenilerin temsilcisi olarak katılan Bogos Nubar Paşa, Osmanlı Devleti'ni İtilaf Devletleri'ne şikayet ederek Ermenilerin yüzyıllar boyunca Osmanlı idaresi altında yaşadığını ve Osmanlı medeniyetine hizmet ettiklerini fakat Abdülhamit döneminden itibaren sistemli bir soykırıma tabi tutulduklarını, bu soykırımın İttihat ve Terakki yönetiminde had safhaya çıktığını söylüyordu. Nubar Paşa'ya göre Ermeniler Hıristiyanlığın en iyi temsilcileri olarak bağımsız bir devlet kurmayı hak etmişler, hatta Osmanlılar ile Rusya arasında çıkan savaşta Ermeni gönüllüler ve düzenli askerle Rusya lehine savaşmışlar, bu katkıları ile de İtilaf Devletleri saflarında yer almışlardı¹³⁵.

Bogos Nubar Paşa imzasıyla Paris Konferansı'na sunulan layihadaki bu ifadeler bir yüz yıl boyunca devam eden Ermeni sorunun temel problemlerinin yine bir Ermeni ağzı ile kabul edilmesi idi. Buradaki temel sorun Bogos Nubar Paşa'nın, Ermeni ihtilallerini vatanseverlik, Hıristiyanlığın bayraktarlığını yapan bir milletin özgürlük mücadelesi bakış açısı ile değerlendirmesi idi. Oysa aynı teşebbüsler; yani ihtilal ve isyan

¹³³ Çapanoğlu isyanının detayları için bkz. Ocak, Çapanoğlu İsyanı, s.88-129; İstiklat Harbinde Ayaklanmalar, 140-162; Necati Fahri Taş, Milli Mücadele'de Yozgat, Ankara 1987, s.38-60.

¹³⁴ ATASE, K.672, G:21 (24 Haziran 1335/1919)

¹³⁵ National Archive, 184.02/94

girişimleri, terör olayları, yabancı devletlerle yapılan savaşlarda ülkeye ihanet edilmesi, her fırsatta küçük genel asayişle ilgili sorunların dahi batılı devletlere abartılı insanlık suçları imiş gibi yansıtılması kısacası bir ülkenin parçalanarak kaosa sürüklenmesi için yapılan her türlü girişim Türkler tarafından ihanet olarak kabul edilmiştir.

Nitekim, iki unsurun bakış açısı rahip G.D.Matthews tarafından The Quarterly Register dergisinde şu şekilde ortaya konuyor ve Ermenilerin Osmanlı ülkesinde çıkardıkları kargaşaları din savaşı olarak yansıtılmaları eleştiriliyordu: “Haberler İngilizce konuşan toplumlara öylesine aktarılmakta ve inandırılmaktadır ki, sanki sırf Hıristiyan oldukları için Müslümanlar tarafından vahşiyane kötü muameleye maruz kalan barışçı Hıristiyan kadın ve erkeklerin oluşturduğu masum bir çetenin ayaklanmasıdır. Bu motif bu toplumlara büyük bir gayretle işlenmektedir. Oysa din bu çatışmada bahis konusu değildir. Ne Müslümanlar Hıristiyanlara ne de Hıristiyanlar Müslümanlara dini bakımdan hiçbir zaman cephe almış bir durumları yoktur. Mesele gayet basit ve katıksız politik bir durumdur. Türkler bu hareketi tabi olarak fesatçılık diye adlandırırken Ermeniler de vatanperverlik olarak adlandırmaktadırlar”¹³⁶.

Nubar Paşa yine bir gerçeği kendi ifadeleri ile teyit eder. Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı sırasında bütün varlıkları ile Rusya'nın tarafını tutmuşlardır. Acaba hangi devlet savaş esnasında kendisini yok edecek gelişmelere izin verebilir? Ruslar tarafından Türkiye'ye göçe zorlanan ve binlercesi açlıktan ölen insanların yaşadıkları benzer bir hadise değil midir? Kaldı ki, Ermeni tehciri alınabilecek azami önlemler ile gerçekleştirilmiş, Ermenilerin hak ve hukukları gözetilerek uygulanmıştır. Tehcirin böyle yapıldığına dair Osmanlı arşivlerinde binlerce belge bulunmaktadır. Osmanlı hükümeti tehcir kararını Ermenileri yok etmek için değil, savaş esnasında meşru müdafaasını yapmak için almıştı. Suriye ve Medine bölgelerinde yaşayan Müslüman Araplardan güvenlik açısından tehdit unsuru olanlar Anadolu'ya getirilerek yerleştirilmişlerdir. Bu uygulama Osmanlı hükümetinin meşru müdafaası için Müslüman ve gayrimüslim arasında ayırım yapmadığını gösteren en sarıh delillerden biridir.

Türklerin Ermenileri katlettiğine dair delil olarak gösterilen ve Paris Konferansı'na sunulan layihada Bogos Nubar Paşa'nın dahi zikrettiği kaynakların gerçekte yalan ve sahtekarlık ürünleri olduğu titiz çalışmalar ile ortaya konmaktadır. Örneğin, Ermeni iddialarının baş delillerinden biri sayılan Lord Bryce ve Arnold Toynbee tarafından kaleme alınan ve bazen

¹³⁶ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, Cilt:20, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1989, s.1-7, Belge No:1.

“Mavi Kitap” diye anılan *The Treatment of Armenians in the Otoman Empire, 1915-1916* adlı kitabın savaş propagandası amacıyla İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlattırıldığı ve düzmece belgelerden oluştuğu bilinmektedir. Diğer bir kaynak olan ve Aram Andonyan tarafından yazılan “Documents: Officials Concernant Les Massacres Armeniens” adlı eserde Talat Paşa’ya atfedilen belgelerin tamamen sahte olduğu Şinasi Orel ve Süreyya Yuca tarafından ispatlanmıştır. Aynı şekilde ABD Büyükelçisi Morgentau’nun 1922 yılında yayınladığı anılarında yazdıkları ile daha önce İstanbul’da iken gönderdiği raporlardaki büyük çelişkiler titiz bir çalışmanın sonucu olarak Heath Lowry tarafından ortaya konulmuştur.

Fakat Ermeni katliamını olduğu iddia edilen aynı dönem içerisinde yalnızca Doğu Anadolu bölgesinde 500.000 Müslüman Ermeniler tarafından toplu katliam ve soy kırıma tabi tutulmuşlardır. Ortaya çıkartılan toplu mezarlardaki bulgular Ermenilerin Müslümanlar üzerinde uyguladıkları vahşeti de gözler önüne sermektedir.

Ermeni sorunu ile ilgili bütün bulgular, gerçekte böyle bir sorunun oluşmasının tek sorumlusunun batılı devletler ile bunların çıkarlarına alet olan Ermeniler olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti kendisine karşı girişilen saldırılara karşı meşru müdafaasını kullanmıştır. Bu müdafaanın soy kırım olarak adlandırılması bütün tarihi hakikatlere aykırıdır. Sayın Sonyel’in “Tehcir ve Kırımlar Konusunda Ermeni Propagandası Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı” başlıklı çalışmasında ortaya koyduğu şu tespitlere katılmamak mümkün değildir:

1-Bazı Ermeniler ve Ermeni önderleri, utanmadan ve düşüncesizce davranarak Ermeni toplumunu aldatmış; kendi yurtları Türkiye’ye ihanet etmişlerdir.

2-Türkiye, düşmanlarıyla ve özellikle Çarlık Rusya ile bir ölüm-kalım boğuşması yaparken, Avrupa ve Amerika’daki Ermeni propaganda kuruluş ve organlarını kötüye kullanarak, Türkiye’deki Ermeni tehcirleriyle ilgili gerçekleri tahrif etmişler; ve

3-Bizzat Ermeniler, Müslüman halka karşı geniş ölçüde tedhiş ve kırım kampanyası açarak, Hıristiyanlık dünyasını aldatmak için gene kendi propaganda araçlarını, katledilenlerin Ermeniler olduğu yolundaki yalan haberleri dünyaya yaymada kullanmışlardır¹³⁷.

Yozgat Ermenileri ise, Sonyel’in tespitlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti’ne karşı örgütlenmek ve Müslümanlara karşı saldırılarda bulunmak sureti ile Ermenilerin bağımsızlık teşebbüslerine destek vermişler ve kendi

¹³⁷ Sonyel, Tehcir ve “Kırımlar” Konusunda, s.137.

yurtları Türkiye'ye ihanet etmişlerdir. Bu ihanetlerinin bir sonucu olarak da Yozgat'ta meydana gelen Ermeni ayaklanmalarını dünyaya kendilerine karşı katliam yapıldığı propagandasına dönüştürmeyi de başarmışlardır. Nitekim bu doğrultuda Yozgat Ermenilerinin soy kırımına uğradıklarını iddia eden çeşitli eserler de kaleme alınmıştır¹³⁸. Fakat tarafsız gözlemci Amerikalı Protestan rahip George Hepworth'un ifadeleri ile belirtmek gerekir ise; "eğer Ermeniler Avrupalı devletlerin arkasına takılarak kendi ülkelerine ihanet etmese idiler tek bir Ermeninin dahi burnu kanamayacaktı"¹³⁹

¹³⁸ Bu tarz kaleme alınan eserlerden üç tanesi şunlardır: 1-Griger, History of Armenian Genocide in Yozgat, New York 1980; 2-Nouritsa Pilibossian and Avadis Kesdekian, Monument in Memory of People of Yozgat, Fresno 1955; 3-Armen Tarian and Antronig Yerganian, Historical Book of Yozgat and its Environs, Beirut 1989.

¹³⁹ George Hepworth, Through Armenia On Horseback, New York 1898, s.152-158; Hepworth'un Türkiyede iken gönderdiği raporların mahiyeti için ayrıca bkz. Bayram Kodaman, Bir Amerikalı Gazeteci Gözüyle Ermeni Macerası 1897, Belleten, XLIX/195, s.569-578

ABSTRACT

The city of Yozgat had been inhabited as a little village in the Central Anatolian Region by the second part of the sixteen century. Although at first Turkmen had been inhabited in this region but a large amount of Christian, namely Armenians had been settled in this region, along with urbanization. The population of Armenians increased from 1000 to 13.790 people between the years 1837-1914.

It had been tolerant of each other Muslims majority and Christians minority. This tolerance atmosphere vanished by the Armenians whom want to gain their freedom. So they began to terrorize over the Muslim villages and people in 1893. These activities ceased for a little time by the government of the Ottoman Empire. These activities lied in ambush for appropriate time. Finally this condition that Armenians had been expecting, acquired a shape with the beginning of The First World War in 1914.

The city of Yozgat had been prepared a appropriate atmosphere for Armenian armed bands to assault to Turkish soldiers in the space behind of front. At first, Armenians had been terrorizing since 1893 that this condition is now shaping very convenient atmosphere to form new armed bands. On the other hand Yozgat was a city that had inhabited a large amount of Armenians. Because of the regions of Akdağ and Boğazlıyan were heavily forested and communications with Armenians of Adana and Kayseri were very easily, had facilitated to form new armed bands and to be spreaded all over the whole region.

After a little time the war had begun, Armenian armed bands begun to attack Muslim villages and terrorizing activities. When terrorist attacks had begun all over the Turkey Ottoman government decided to inhabit those Armenians to other places. This replacement could protect the Turkish villages and citizens. According to this decision Armenians of Yozgat inhabited in Syria. After war ceased part of those Armenians returned to Yozgat. But those Armenians became an enemy of the identity of Turkish Nation in the armistice period.

This article begins up with help of documents of archives that terrorizing activities of Armenians of Yozgat especially in the first world war, to be sent and inhabited activities and their behaviors in Turkish National Movement.